

Normativitás

Dr. Birher Nándor

Készült a TÁMOP.4.1.2-08/1/B-2009-0007 *A Közép-Dunántúli Régió pedagógusképzését segítő szolgáltató és kutatóhálózat kialakítása* című pályázat keretében.

Tartalomjegyzék

VISZONYAINK	3
Jogelmélet-történeti hátterek	3
RENDSZERKAPCSOLATOK A TÚLÉLÉS (BÉKE ÉS BIZTONSÁG) ÉRDEKÉBEN	17
A KÖZÖSSÉGI HÁLÓZATOK ELMÉLETE	23
KÖZÖSSÉGI LÉTEZÉS	25
A HÁLÓZATOK ALAPSZABÁLYAI	27
Egy történelmi példa	27
A HÁLÓZATOKRÓL SZERZETT ALAPISMERETEINK.....	30
I. Kritikus tömeg – Gyenge kapcsolatok	30
II. Skálafüggetlenség	31
III. Célszerű véletlen.....	32
IV. Kasztosodás	33
V. Érdek	34
VI. Kollektív gazdaságformáló képesség és erkölcsöt alkotó hálózat	35
ÖSSZEGZÉS.....	37

Viszonyaink

Viszonyokban élünk. Tetteinknek következményei vannak. Ezek a következmények több szinten értelmezhetőek. A morál önmagunkat szembesít tetteinkkel, az erkölcs pedig tetteinket szembesíti a közösséggel. Ezek a szembesülések – miközben legalább annyira fontosak a jövőnk szempontjából mint a következő lélegzetvétel – egyre jelentéktelenebbnek tűnnek a közgondolkodásban. A helyüket a szankciókat is tartalmazó, kikényszeríthető jogi normák vették át. Tevékenységünk társadalmi identitását a jogalanyiságunkra redukáltuk. „Mindent megtehetsz amit nem tilos”. A kijelentéssel kapcsolatban felmerülő számos probléma közül az egyik legfontosabb: ki mondja meg, és milyen joggal hogy mi a tilos? És honnan tudhatja ezt bárki is, ha nem létezik az „eleve adott szabály” ami ezeket leírná? És ha végül kötnénk is társadalmi szerződést, minek is tartanánk azt be, ha esetleg van egy jobb „nem tilos” megoldás?

Úgy tűnik a jog a végső eszköz, a közösségben mégiscsak a morál és az erkölcs tart meg bennünket. Ha ez már nem elegendő kell a jogot előhúzni és elviselni az annak alkalmazásából fakadó – jellemzően „igazságtalan” – ám jogszerű megoldásokat.

Jogelmélet-történeti hátterek

Az emberiség kultúrája hosszú ideig jól elboldogult a természetjoggal, mint apriori adottsággal. Magát a természetjogot sokféleképpen definiálták, értelmezték, de mindegyik értelmezésben közös volt az a motívum, hogy létezik az ember által megérthető módon adott igazság. Ezért mondja Karácsony András, hogy a természetjog felfedezhető, nem pedig megalkotható. Nincs más tennivaló, mint ezt az igazságot átültetni a jog nyelvére és máris kész a társadalmi rend. A jog alapja a társadalmon kívül található.

A szerződéselméletek ezt a biztos (ámde bizonyíthatatlan) világrendet kezdik megbontani. A szerződés az ami a természetjogtól való eltérést engedi¹. A „természetjog bizonyítására” a francia sikertelen antropológiai kísérletekkel szemben Kant az észjogi vonatkozásokat helyezi előtérbe. A természetjog alaptétele a szabadság a gyakorlati ész szükségszerű posztulátuma². A jog az egyes emberek szabadságából fakadó kényének az összehangolására való. Kant azonban azzal, hogy számúzi a tiszta ész területéről magát a dolgot – ami azért valahol mégiscsak a jog tárgya – előkészíti az utat ahhoz, hogy a dologgal együtt a kategorikus imperativusz egyetemes érvényét is a lomtárba helyezzük. Brentano ugyan még küzd az olyan szabályért, amelyik „önmagában, önmagáért és a

¹ Luhmann, N., Das Recht der Gesellschaft, Frankfurt 1993, 514.

² Az alaptörvény nyomán Kant feltételezi, hogy az ember tudatában van annak, hogy képes valamire, s hogy miként kell cselekednie. Az ember felismeri magában azt a szabadságot, amely e morális törvény nélkül ismeretlen maradt volna előtte. Kant princípiuma kulcsfontosságú, mert az erkölcsileg jó cselekedet lényegét fogalmazza meg – azt, hogy az erkölcsileg jó cselekedet olyan cselekedet, amellyel nem támasztunk igényt előjogokra, fölmentésre a közönséges erkölcsi szabályok alól. A törvény megfogalmazása szerint olyan elvek mentén kellene cselekedni, amelyeket szeretnénk egyetemesen elfogadottnak látni, illetve amelynek a természet egyetemes törvényévé kellene válni. Kant az egyetemes erkölcsi törvényhez posztulátumokat is kapcsol, amelyek nem elméleti dogmák, hanem gyakorlati szempontú előfeltételek. Ezek az előfeltételek általánosságban kölcsönöznek „az elméleti ész eszméinek objektív valóságát”. „A posztulátumok a következők: a halhatatlanság, a pozitív módon értett szabadság, (valamely lény oksága, ha azaz intelligibilis világhoz tartozik) és Isten léte. Az első abból a szükségszerű gyakorlati feltételből következik, hogy a tartam feleljen meg az erkölcsi törvény teljes megvalósításának; a második abból a szükségszerű előfeltevésebből, hogy függetlenek vagyunk az érzéki világtól, és akaratunkat egy intelligibilis világ, azaz a szabadság törvénye szerint tudjuk meghatározni; a harmadik abból a szükségszerűségből következik, hogy az intelligibilis világ csak úgy lehet a legfőbb jó, ha feltételezzük a legfőbb önálló jót, vagyis Isten létét.” (Kant). Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Budapest, 1991,255-256.)

természete szerint helyesnek és kötelezőnek ismerhető fel”, azonban Az erkölcsi ismeret eredete című munkájában olyan „lélektani költészetnek” nevezi a kategorikus imperativuszt, amelyből semmiféle etikai (jogi) következtetés nem vonható le³. A teológiai, majd a teleológiai érvelések helyét fokozatosan kiszorítja az ész mint univerzális kollektív adottság, amiből egyenesen következik az ember diadala. A jog vonatkozásában megállapítják: „A helyes jog tehát csak bizonyos tulajdonságú tételes jog, amelyet Stammler szerencsétlen terminológiája „változó tartalommal bíró természetjognak” nevez – ami természetesen nonszensz, mert a természetjog, már fogalma szerint változatlan⁴” A változatlan és változtathatatlan jog helyét fokozatosan átvette a tételes jog.

A történelem látszólag elégséges alap a jogrend megalapozásához is. Az ember ugyanis csak az általa alkotottat értheti meg. Minden megjelenő világ (fenomén) az ő világa. A társadalom és benne a jog is emberi alkotás, függetlenül minden külső, egyetemes mércétől. Ebben a világban a jogász a társadalom mérnöke, alkotása pedig a „gépiesített” együttélés. A konstruktivizmus korában mindez haladó elméletnek tűnhet. A természet már korántsem az élet alapja, feltétele, hanem az emberi kutatás tárgya. Olyan dologgá redukálódott, amiből nem lehet normákat levezetni, sőt inkább fordítva: amit normákba (természettörvényekbe) lehet préselni. Az a része, amelyik kilóg ezekből a törvényekből nem is értelmezhető. Valami ilyen módszerrel dolgozott annak idején a híres rabló Prokrusztész is.

Nem véletlen tehát, hogy ebben a reménytelenül relatívnak tűnő helyzetben az ember valamiféle biztonságot keres, ami a jog vonatkozásában nem volt más, mint az eljárásokba vetett hit⁵. A jogpozitvista a jogi eljárások bizonyosságában hisz. Úgy tűnt a jogpozitvizmus diadalt aratott a természetjog felett.

A II. világháború azonban fordulópontra fordult a jogpozitvizmus contra természetjog küzdelemben. A csatát természetesen itt sem a szakmai érvek, hanem a szakmai-hétköznapi környezet hozzáállása döntötte el. A zászlóvivő a 45 utáni németországban Gustav Radbruch volt, aki személyével is alátámasztotta mondanivalóját. Jogpozitivistaként – a háború perverz jogszerűségét és igazságtalanságait átélve – felismerte, hogy a jog mint az emberek akaratán alapuló mérnöki mű alkalmatlan a feladatának betöltésére (ungerechtes Recht⁶). Pontosan emiatt fordult a természetjog felé. A környezet pedig fogékony volt erre a hangra. Ez lett tehát az ami a következő néhány év ill. évtized jogelméleti gondolkodását meghatározta. Az emberek megérezték a bennük lévő vágyat az igazságra, és belátták, a jogszerűség önmagában kevés.

Mindezzel azonban a küzdelem nem dőlt el végérvényesen, hiszen azt nem is lehet eldönteni. Annál az élet jóval összetettebb. Mégis, hálózatelméleti szempontból is érdekes Ernst Forsthoff alkotmányjogász esete⁷, aki közvetlenül a háború után 1948-ban, a természetjogi érvelésről bizonyítja, hogy akár azzal is igazolható lehet minden, még az

³ Brentano, F., Az erkölcsi ismeret eredete, Budapest, 1994, 45, 90.

⁴ Moór Gy., Jogfilozófia, Budapest 1994, 155.

⁵ Luhmann, N., Legitimation durch Verfahren, Frankfurt, 1983, 148.

⁶ „Der Konflikt zwischen der Gerechtigkeit und der Rechtssicherheit dürfte dahin zu lösen sein, daß das positive, durch Satzung und Macht gesicherte Recht auch dann den Vorrang hat, wenn es inhaltlich ungerecht und unzumutbar ist, es sei denn, daß der Widerspruch des positiven Gesetzes zur Gerechtigkeit ein so unerträgliches Maß erreicht, daß das Gesetz als ‚unrichtiges Recht‘ der Gerechtigkeit zu weichen hat. Es ist unmöglich, eine schärfere Linie zu ziehen zwischen den Fällen des gesetzlichen Unrechts und den trotz unrichtigen Inhalts dennoch geltenden Gesetzen; eine andere Grenzziehung aber kann mit aller Schärfe vorgenommen werden: wo Gerechtigkeit nicht einmal erstrebt wird, wo die Gleichheit, die den Kern der Gerechtigkeit ausmacht, bei der Satzung positiven Rechts bewußt verleugnet wurde, da ist das Gesetz nicht etwa nur ‚unrichtiges‘ Recht, vielmehr entbehrt es überhaupt der Rechtsnatur. Denn man kann Recht, auch positives Recht, gar nicht anders definieren als eine Ordnung und Satzung, die ihrem Sinne nach bestimmt ist, der Gerechtigkeit zu dienen.“ Radbruch, G., Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. 1946, 105.

olyan legalapvetőbb igazságtalanságok is mint a gázkamrák. Hiába a szakmai érvelés helyessége, akkoriban az ilyesmire senki sem hallgatott. Nem is beszélve arról, hogy Radbruchal szemben neki még egy rövid idejű náci múltja is volt. Világos tehát, hogy nem csak az a fontos amit mondunk, hanem legalább annyira az is, mikor és kinek, illetve ez a kapcsolati közeg mennyire fogadja el a személyünket⁸.

Napjainkra ez a háború utáni józanság ismét elveszni látszott, a világot – és a jog világát is technikának kezdték tekinteni. Ebben a világban jelenik meg a Technopolisz története, a határok nélküli fejlődés, a kötelesség nélküli jogok és a költségek nélküli technológiák entuziazmusával. A Technopolisz története morális központ nélküli. Mennyországot ígér a földön a technológia fejlődése által. A stabilitást és rendet közvetítő hagyományos narratívákat és szimbólumokat elhajtja, és helyette életstílusokat, technikai gyakorlatot és a fogyasztás extázisát állítja⁹. A gondolkodás azonban gyorsabban változik, mint ahogyan azt a „nagy ideológusok” érzékelné képesek. A világ igazi kisvilággá¹⁰ változtatásához napról-napra hatékonyabb kommunikációs eszközök kerülnek a kezünkbe. Mindez azt is jelenti, hogy egyre könnyebben tudunk együtt gondolkodni a számunkra igazán fontos dolgokról.

Már Parsons is kiválóan felismeri, hogy a jog jelensége jóval meghaladja a tisztán jogszerűség contra igazságosság kérdését. Alapvető kérdés a szabályok megvalósulásának kérdése, ami Parsons szerint az intézményesültségben és a bíróságok munkájában érhető tetten. Önmagában azonban – a gyakorlat figyelembevételével – világos, hogy a jog jelentős legitimitációja kevés, szükség van az egyéni elfogadásra, kommunikációra (társadalmi hálóba való illeszkedésre), illetve egy társadalmi alapvető értékorientációra (telosszra). Ezek egyensúlya hozza létre az igazi szociális egyensúlyt¹¹.

Ennek az egyensúlynak a megteremtése azonban több nehézségbe is ütközik. Ezek közül talán a legjelentősebb, hogy napjainkig szinte lehetetlen volt a tényleges kommunikáció megteremtése (helyette tömeges információ áramoltatás volt a jellemző), illetve nem sikerült megtalálni a nagyon is hiányzó értéket.

Az értékkeresés egyre radikálisabb érték veszteséghez vezetett (dekonstrukció – posztmodernitás), egészen odáig, hogy egyre bonyolultabban és olvashatatlanabban írták le a semmit. Ezt az időszakot nevezték, nevezik posztmodernnek, amiről napjainkra kezd kiderülni, hogy már vége van, vagy talán, hogy soha nem is létezett¹².

Minden esetre látszólag Lyotard verte be az utolsó koporsószoget a természet/észjog koporsójába akkor, amikor megállapította: A posztmodern korban már csak lokális állásfoglalások lehetségesek, s a mai értelmiség alapvető feladata és felelőssége éppen abban áll, hogy megszabaduljon a modernség paranoiájától, az univerzalitás eszméjétől¹³.

De mint tudjuk a posztmodernben minden virtuális, szimulákrum¹⁴, így – mielőtt bárki

⁸ Nem véletlen, hogy a tudományos előmenetel is legalább annyira függ a kapcsolati hálótól mit az egyéni tehetségtől. Sőt minél hallhatóbban kívánja valaki tudományos felismerését elmondani, annál kiterjedtebb kapcsolati rendszerbe kell illeszkednie.

⁹ Harker, B., Postmodernism and Quality, in Quality in Higher Education, 1995/1, 31.

¹⁰ Egy kisvilág-tulajdonságú gráfban vagy hálózatban a csúcsok közötti átlagos távolság a csúcsok számához képest kicsi. Az elnevezés Stanley Milgram kisvilág-kísérletéből származik, ami azt vizsgálta, legkevesebb hány személyes ismeretségi kapcsolaton keresztül eljutni egy embertől egy másikig, vagyis mekkora az ismeretségi kapcsolatokat leíró szociális hálóban az átlagos távolság. A kis-világ tulajdonság számos fontos hálózatra jellemző, például az szociális hálókra, az Internetre vagy a génexpressziós hálózatokra. A véletlen gráfok legtöbb fajtája kis-világ tulajdonságú: ha egy nagy átmérőjű gráfba felveszünk néhány véletlen élt, az átmérő nagyon gyorsan csökken. Wikipédia, kisvilág-tulajdonság.

¹¹ Parsons, T., The Law and Social Control, in: Evan, W.M (ed) Law and Sociology, Glencoe, 1962, 72.

¹² A korszakról kiváló elemzést ad Karácsony András, Jogfilozófia és társadalomelmélet, 22-27.

¹³ Karácsony, Jogfilozófia...27.

¹⁴ Jean Baudrillard a Szimulákrum elsőbbsége (1975) művében a platóni idea és látszat relációját fordítja meg, azt állítva, hogy nincsen se objektívitas, se igazság, de még csak referencia sem, pusztán képekkel találkozunk, amelyek mögött semmilyen biztosra vehető

nagyon megijedne a természetjogért – a koporsószőg is az.

Valójában ugyanis miközben arról folyik a diskurzus, hogy élhetünk-e tisztán a szimulákrumok világában az élet folyamatos kapcsolatban van a tényekkel¹⁵. És ezek a tények megkerülhetetlenek. A politikusok, bírók, ügyvédek és utcaseprők azért küzdenek nap mint nap, hogy megéljenek. Hogy ennek a küzdelemnek a során amikor csak tehetik, hova, milyen látszatvilágokba menekülnek, az már egy másik kérdés. A jogelméletek sokaságának problémája gyakran az, hogy nagyon kevés közük van a tényekhez. A jogászt, tudóst valamiféle emberfeletti létezőnek tételezi, amelyik végtelen bölcsességgel ajándékozza meg a világot. Mindeközben gyakran arról van szó, hogy a professzorok abból élnek amit leírtak, továbbadtak, megvédtek. Ennek azonban gyakran semmi köze sincs a valósághoz. Ez nem is baj önmagában, de társadalomtudományból azért mégis csak veszélyes légvárakat építeni, mert valaki véletlenül komolyan találja venni a dolgot, és megpróbál beköltözni a palotába. Például egészen addig nem is volt semmi baj, amíg Nietzsche, vagy éppen Schopenhauer megnemértett zseniként szerepelt a filozófiát értők étlapján. Hirtelen tragédiába torkollott azonban, amikor valaki(k) ténylegesen az Übermenschet akarták elhozni.

A napjainkat meghatározó jogfilozófusok munkáit olvasva – a tiszta gondolatok gyönyörűen kiélvezésén túl – felvetődik a gondolat: de hát mi köze van ennek a sok szép elméletnek ahhoz, hogy ügyvédként sikerül-e megértetni a bíróval: nem jól értelmezi a jogszabályt? Vagy még inkább ahhoz, hogy a lobbistán, vagy éppen a vak véletlenül múlik lesz-e olyan rendelet, amelyik lehetővé teszi, hogy a nyaralóm felújítására pályázzak?

A jogelmélet nem érdekes, az érdekes, hogy kifizeti-e az ügyvédet az ügyfele? Sőt megkockáztatom, az igazságosság is csak addig érdekes, amíg az én igazságomról van szó. Mégis nagyon fontos, hogy végiggondoljuk a jog születését. Azért, mert a társadalmunk olyan társadalom, amiben a jognak mint kikényszeríthető valóságnak van még némi artikulálható szerepe. Ha sikerül tettenérni a jog születésének körülményeit talán közelebb jutunk ahhoz is, hogy az erkölcsről és a normativitás egyéb területeiről is többet mondassunk.

A kérdés tisztázásában Gadamer, Habermas, és Luhmann segített bennünket lépcsőről lépésre közelebb az igazsághoz.

Miközben a jogban igazságkeresés nagy illúziója kezdett újra lecsengeni, immár kevésbé radikálisan, de visszatért a figyelem a pozitív jogra, ami már nem a tökéletes világ sarkköve, hanem a társadalom egyik fontos szabályozója. Minden rend ugyanis, amely maga számára a normatív vagy a kognitív szabályok alkalmazását tűzi ki célul előbb-

---

igazság nincs. Baudrillard ebben a tanulmányában kibont egy olyan mára banálissá lett világképet, ami szerint egy utópisztikus-jellegű totális fikcióban élünk, és a Disneylandtól kezdve a politikai diskurzusig minden arról szól, hogy a hatalmon lévők eltitkolják a nagy semmit, a világ értelmetlenségét az emberek elől. Baudrillard az értekezés egy másik, kicsit finomabban artikulált vonulatában a megfigyelői paradoxon gondolatát radikalizálja, mondván, amit megfigyelünk, értelmezünk, azt egyben fel is számoljuk, egyik példaként a valóság-show-k egyik ösképenek számító műsort a Loud-családot említi. Ennek a tévéshow-nak az volt a célja, hogy „úgy figyeljék meg a család életét, mintha nem is figyelnék őket” – a hét hónapos kameratűz azonban így is betöltve rendeltetését, szétbomlasztotta a családot.

<http://popnautilus.ujnautilus.info/2011/03/a-szimulakrum-es-a-valo-vilag/>

15

Wittgenstein: Tractatus logico philosophicus:

„1. A világ mindaz, aminek esete fennáll.

1.1 A világ tények és nem dolgok összessége.

1.11 A világot a tények határozzák meg és az, hogy ez az összes tény.

1.12 Mert a tények összessége határozza meg azt, minek az esete áll fenn, és úgyszintén mindazt, aminek esete nem áll fenn.

1.13 A tények a logikai térben – ez a világ.

1.2 A világ tényekre oszlik ...

2 Aminek az esete fennáll, a tény, nem más, mint a körülmények megléte.

3 A körülmények tárgyak (objektumok, dolgok) kapcsolata ...

utóbb a jogba ütközik¹⁶. Ebben a korlátozottabb értelmezési tartományban már elfogadhatóbbak a pozitivista jogelmélet kijelentései. Fontos megjegyezni, hogy a maga a jogpozitivismus is sokszorosán differenciálódott irányzat, ugyanúgy, ahogy a természetjog is. Amíg Adolf Merkel a pozitív jog alapját a történeti fejlődésben véli felfedezni, addig Kelsen csak a jogi normák logikai szerkezetét veszi alapul. Ezért is eshet abba a hibába hogy elméleti szinten ugyan, de a *lex corrupta*-nak is érvényt ad. Nem véletlen, hogy a Tiszta Jogtan még hisz az emberi logika önállóan érvényes rendszerteremtő képességében. A neokantiánus „tisztaság” azonban ugyanolyan törekeny mint a mester megalapozó munkái. A jogot ugyanúgy nem lehetséges az erkölccsel való kapcsolatától megfosztani, ahogy nem lehetséges a dolog és a jelenség teljes szétválasztása sem. Kelsen úgy gondolta, hogy nem csak az erkölctől, de a politikától is meg lehet szabadítani a jogot. Azonban az, hogy Kelsen elméletét a különböző politikák mindegyike élénk kritikával illette nem azt jelentette, hogy Kelsennek a politikát és a jogot elválasztani akaró törekvése sikerrel járt volna. Mivel az ember jóval összetettebb mint azok a leírások, amelyekkel önmagát és a világot definiálni kívánja, ezért még csak azt sem mondhatjuk, hogy Kelsen el tudott volna teljesen határolódni a természetjogtól. Kelsen a jog teológiai hierarchia-koncepcióját nem elutasította, hanem szekularizálta, formailag a természetjogi felfogások szerkezeti sémáján belül maradt¹⁷. Mindez kiválóan jellemzi, hogy nem létezhetnek „tisztaság” elméletek. Elméletek csak sokféle rendszer, vagy éppen elem kapcsolódásai mentén jöhetnek létre. Erre gyakorlati példa lehet a kérdés: ki felel a náci diktatúra rémtetteiért? Hitler? A német nép? Ha jobban meggondoljuk a bűn és a felelősség is egy nagyon komplex rendszerben született. Ebben a komplexitásban kitüntetett szerepe volt a történelemnek. Az akkor már rég halott Bismarcknak, vagy éppen az Antant politikájának, sőt bizonyos értelemben még az én, egyébként teljesen ismeretlen ükapámnak vagy éppen Hans Kelsennek is. Persze szerepe volt a jelennek is, az aktuális gazdasági és politikai folyamatoknak. Ezek együttesen termelték ki a fasizmust (milyen érdekes latin szó ebben a kontextusban). Ennek a tér és időbeli komplexitásnak igénye van arra, hogy kitermelje magából a vezetőket és esetenként a felelősöket. Ez a rendszer azonban olyan bonyolult, hogy ez ideig ennek leírására senki sem vállalkozott. Azonban azt is látni kell, a gondolkodás elmúlt ötven éve ennek az összetett rendszernek a megragadása felé indult el. A jogpozitivismusok¹⁸ és a természetjogi irányzatok sokasága történelmi szituációk termékei. Ezek a termékek egyszerre származnak egy adott társadalmi kontextusból és egyszerre határoznak is meg egy adott társadalmi kontextust. Minden egyes leírás egy-egy tünete az emberiség valamilyen állapotának, de korántsem alkalmas arra, hogy tisztán vagy egészében leírja a társadalmat, vagy akár annak működésének egy részletét. Nem véletlen, hogy ezek a leírások érdekek, iskolák, vallások, nemzetek „mentén” jönnek létre. Olyan közegben amelyik már eleve feltételezi, hogy egyáltalán mi és ki lehet az elfogadható. Ahogy mondtuk ez a komplexitás igénye arra, hogy vezetőket és felelősöket, na meg professzorokat termeljen ki magából. De nem szabad elfeledni, hogy ezek mögött a tézisek mögött egyszerre áll az emberi kapcsolatok egésze és a kicsinyes érdekszférák harca.

A természetjogi és a jogpozitivisták felfogás különbözősége mögött – ahogy azt részben láttuk is lényegi egység van. Ezt az egységet az emberi észbe vetett hiten túl leginkább a

¹⁶ Luhmann, N., *Soziale Systeme*, Frankfurt, 1984, 451.

¹⁷ Krawietz, *Die Lehre vom Stufenaufbau des Rechts – eine säkularisierte politische Theologie*, in: *Rechtstheorie Beiheft* 5 (1984), 255-272.

vita hevében megfogant elvek közös alkalmazása bizonyítja. Tipikusan ilyen a nemzetközi jog, amelyik nem foglalkozik azzal, hogy az egyes államok jogtételező képességüket egy felsőbb akaratra, vagy éppen a meghatározott formáknak való megfelelésre vezetik vissza, megelégedett azzal, hogy van egy közös politikai érdekeken túlmutató akarat, amelyik lehetővé teszi a nemzetközi szerződések megkötését. Az elméletek harcán diadalmaskodik a józan gyakorlat. A *pacta sunt servanda* ill. a *rebus sic stantibus* elvek¹⁹ nem ellentétei egymásnak a nemzetközi jog gyakorlatában, hanem békésen megférnek egymás mellett. Ahogy a politikában sincsenek „tisztá” képletek, nem képzelhető el „tisztá” egypártrendszer, úgy a gondolkodásban sem jöhetnek létre olyan helyzetek, amelyekben egy elmélet diadalmaskodik a többi felett²⁰. A tételek tétele utópia.

Miközben a gondolkodástörténet egyre világosabban halad a gödeli felismerés felé a jogelmélet is egyre összetettebb módon képes saját kérdéseit érzékelni. A jog hermeneutikai értelmezése során kiderül, nincsenek olyan egyértelmű szövegek, amelyeket kontextuson kívül érteni és értelmezni lehetne. A törvénynek mindig okosabbnak kell lenni mint a megfogalmazója, hiszen sokkal több helyen érvényesül, mint amint a megfogalmazó képes volt elképzelni. Éppen ezért minden szöveget értelmezni kell, a szubjektív-biográfiai jelentésén túl meg kell benne találni az objektív-szellemtörténeti vonatkozásokat is. Mivel maga a szöveg általános módon ír le egy bonyolult tárgyat, ezért jelentése túlnyúlik magukon a szavakon. Ezt a többlet jelentést is ki lehet hámozni a szövegből. A hermeneutika igazolja, hogy maga a szöveg sem állja meg a helyét önmagában interpretáció nélkül. Ne feledjük, ez a kijelentés is csak egy értelmezési horizontja a valóságnak, hiszen ha túl komolyan vesszük a mondatot Barthes hibájába esünk, aki odáig jut az értelmezések sokaságában, hogy nem is a szerző, hanem az olvasó írja a szöveget²¹.

Gadamer az, aki az értelmezések horizontját kiegészíti a történeti vonatkozásokkal. „Tehát a jogi hermeneutika esete valójában nem különleges eset, hanem alkalmas arra, hogy a történeti hermeneutika problémájának visszaadja teljes terjedelmét, s ezzel helyreállítsa a hermeneutikai probléma régi egységét, melyben a jogász és a teológus találkozott a filológussal.”²² Gadamer kiválóan felismeri, hogy a jogalkalmazó vonatkozásban áll a történelmével, ami a jelenében nyilvánul meg. Világosan látja, hogy a jogi értelemben vett törvényértelmezés jogteremtés is, ami abból a tényből fakad, hogy a törvény mindig általános, a minősítendő jogi eset pedig mindig konkrét²³. A távolság leküzdésének eszköze pedig nem más mint a jogi hermeneutika²⁴. Gadamer elválaszthatatlanul

¹⁹ Kelsen és Verdross vitájának kulcskérdése, hogy melyik elv mentén jönnek létre a nemzetközi jog normái. Ez a vita azonban inkább csak elméleti, semmint gyakorlati következményekkel bíró vita. Karácsony, *Jogfilozófia...* 80.

²⁰ Sokáig keresték a tételek tételét, azonban Gödel (nemteljességi tételét 1931-ben publikálta) óta világossá vált ennek lehetetlensége. Gödel első nemteljességi tétele: Minden ellentmondásmentes, a természetes számok elméletét tartalmazó, formális-axiomatikus elméletben megfogalmazható olyan mondat, mely se nem bizonyítható, se nem cáfolható. A tétel megfogalmazható úgy is, hogy minden elég erős, ellentmondásmentes elméletben van olyan mondat, mely eldönthetetlen, miközben igaz. Itt az igaz minősítést abban az értelemben használják, ahogy Arisztotelész, azaz úgy gondolják, minden kijelentés vagy igaz, vagy hamis. Ha elfogadjuk, hogy a mondatok igazságértéke felderítésének lényegében egyedüli útja az, hogy találunk-e hozzájuk levezetést, akkor súlyos episztemológiai állítással kerülünk szembe. Eszerint minden elég erős elméletben lesz olyan mondat, melynek igazságáról nem fogunk tudni meggyőződni, vagyis egyik (elég erős) formális-axiomatikus rendszer sem lesz képes arra, hogy maradéktalanul minden eldöntendő kérdésre válaszoljon. Sőt, nem arról van szó, hogy most még nincsenek meg a válaszaink, de ha elég sokat várunk, akkor valamelyik tudós csak megtalálja a helyes eredményt, hanem hogy elvileg kizárt, hogy bármikor is minden mondat igazságát levezetéssel megállapítsuk. A formális rendszerek tehát inkompetensek az összes kijelentés igazságának eldöntése dolgában.

²¹ Roland Barthes, *A szerző halála*.

²² Gadamer, H. G., *Igazság és módszer*, Budapest 1984, 231.

²³ Bár ennek konkrétságánál is tudnunk kell, hogy az csak annyiban tud konkréttá válni, amennyiben képesek vagyunk az általános fogalmainkon keresztül azt leírni. Így a valóságban nem egyszerűen a szabály általánossága áll szemben az eset konkrétságával, hanem a szabály általánossága áll szemben az eset leírásának általánosságával.

²⁴ A hermeneutika felfogásokat megelőzően ennek a távolságnak az áthidalására alkalmazták a méltányosság jogintézményét. Birher N., *Mikor jellemezhető az egyházi bíró a kánoni jogszabályok ellenében*, Budapest 1999.

összeköti a történelmi és jogi megértést. Nem veszi ugyanakkor figyelembe, hogy a jogi szövegek normativitásából nem egyszerűen a helyes megértés, hanem a helyes cselekvés következik. A kijelentés azonban tovább gondolható: a történelmi szövegek sem egyszerűen a helyes megértést, hanem a helyes cselekvést is meg kellene, hogy alapozzák. Pontosan amiatt, hogy Gadamer túl szélesen jelölte ki a jogi hermeneutika kereteit nézetei nem kerültek a jogelmélet középpontjába. A jogelmélet ugyanis ragaszkodott a normatív releváns szövegekhez, amelyek érvényesek és minden címzettjük számára kötelező erővel bírnak²⁵.

Ahogy Gadamer bevezette az időt mint új dimenziót a jog értelmezésébe, úgy újabb és újabb horizontok jelennek meg. A társadalomtudományi elméletek folyamatosan épülnek bele a jogdogmatikai modellekbe, így árnyalva egyre részletesebben a jog világát. Kiderül, hogy a jogi fogalomképzésre (kategóriaképzés) hatást gyakorolnak a társadalmi jelenségek, a jogi szabályozás céljának értelmezése (funkcióelemzés) visszahat a jogdogmatikára, illetve, hogy a jog nem képes működni anélkül, hogy ne lennének meg a működéshez szükséges feltételei (feltétel elemzés) – és azoknak a leírásai.

Habermas már világosan érzékeli, hogy a jog tere nem eleve elrendelt, hanem diskurzív. Ebben a környezetben a racionalitás sem a tartalmában, hanem az eljárások ésszerűségében kapja meg a helyét. A materiális racionalitás helyett a procedurális (formális) racionalitás kap érvényt. A racionalitás megmentésének egyik gyakorlati eszköze Habermasnál a jog lényegének tisztázása. Úgy véli, hogy a modern társadalmat az erkölcs nem képes összetartani, ezért szükség van valami kézzelfoghatóbbra, a jogra. Habermas az erkölcsöt a Kant által a gyakorlati ész területére utalt valóságként látja, és erről helyesen állapítja meg, hogy elfogyott mögüle az általános alap. A transzcendentális tudat egysége illúzió. Mivel a transzcendentális alap elkopott kénytelen volt valami kézzelfoghatóbb, gyakorlatibb antropológiai alapot találni. Ez az alap azt a hipotézist jelentette, hogy ésszerűen gondolkodó emberek ésszerű eljárásokat alakítanak ki viszonyaik szabályozására. Ezek az eljárások pedig egy további lépésben konszenzuális tartalmakat keletkeztetnek. A hipotézis nem azért fontos, mert igaz, hanem azért, mert a cáfolatai rámutatnak: nem lehet az ésszerűséget egyszerűen definiálni. Az ésszerűség egy társadalmi konszenzuson alapuló mintázat²⁶. Az eljárászerűség gondolata ugyan sokban segítség lehet, azonban önmagában sem a technikai eljárások, sem a szimbolikus műveletek mint a nyelv vagy a logika, sem a diskurzusok vagy éppen a kutatások és egyéb döntéshozó eljárások nem alkalmasak önmagukban arra, hogy a jog lényegét megragadják. Milyen eljárásba lehet beilleszteni a parlament folyosóján toporgó lobbista gyakran véletlen sikerét, vagy sikertelenségét abban a törekvésében, hogy még a szavazás előtt elkapja az illemhelyre igyekvő politikust. Vagy éppen a közigazgatási rendszernek azt az erőforráshiányát, ami oda vezethet, hogy a rendelet végső szövegét a titkárnő írja meg. Az eljárászerűség világából hiányzik a valóságot olyan nagymértékben befolyásoló pillangó hatás²⁷ komolyan vétele. A jog látszólag nem kaotikus rendszer. A valóságban azonban –

²⁵ Krawietz, W., Juristische Argumentation in rechtstheoretischer, rechtsphilosophischer und rechtsoziologischer Perspektive, in: Achterberg, N., – Wyduckel D., (ed) Recht und Staat in sozialen Wandel, Festschrift für Hans Ulrich Scupin, Berlin 1983, 380.

²⁶ Haba, E. P., Standortbestimmung zeitgenössischer Rechtstheorie, in: Rechtstheorie 27 Heft 3 1996, 289-290.

²⁷ A pillangóhatás vagy pillangóeffektus kifejezés magába foglalja a kiindulási tényezők fontosságát a kaoszelméletben. Az alapelv az, hogy egy kaotikusan viselkedő állapotjelzővel bíró dinamikus rendszerben a kezdeti feltételek apró változásai nagymértékben megváltoztathatják a rendszer hosszútávú működését. Az elv népszerű és elterjedt, de pontatlanul és túlzóan idézett megfogalmazásai szerint „egy pillangó egyetlen szárnycsapása a Föld egyik oldalán tornádót idézhet elő a túloldalon”. Elsőként Edward Lorenz írt róla tanulmányt 1963-ban a New York-i Tudományegyetem számára. A tanulmány szerint „egy meteorológus megjegyezte, hogy ha az elmélet helyes, akkor egy irányú egyetlen szárnycsapása örökre megváltoztatná az időjárás folyamatát”. A pillangóhatás felismerésének jelentősége, hogy a bonyolult rendszerek, például az időjárás vagy a tőzsde változásait nehéz belátható időn belül megjósolni. Ez azért van,

különösen is a részletek és a joggyakorlat vonatkozásában – nagyon sok véletlenszerűséggel kell szembesülnünk. Ezért is kiszámíthatatlanok sokszor a bíróságok döntései. A rendszert letről, a hétköznapi állampolgár ügyvéd szemszögéből szemlélve inkább a jellemzi a véletlenszerűség semmint a magasztos és biztos diskurzív eljárászerűség²⁸.

Habermas ideális rendszere egyszerre gazdaságos, azaz optimalizált a szabályozott cselekvések megvalósítása, konzisztens, azaz megegyezés van a jogalkotás folyamata, alapelvei, a normák, és a jogalkalmazás között, továbbá a rendszer koherens, ellentmondásmentes is. Ha ez valóban így lenne, akkor már nem is lenne probléma az integrációval ill. a kompatibilitással sem, mivel az ideális jogi intézményrendszer valóban illeszkedhetne a különböző élethelyzetek nem jogi szerkezetéhez.

Ez az ideális rendszer – ahogy korábban már jeleztük – abból az ideális helyzetet feltételező elképzelésből származik, hogy az ember racionális létező, aki a kérdéseket diskurzusokban tisztázza. Sajátos, hogy ez a fajta ideáltételezés már jóval Habermas előtt érvénytelennek bizonyult a közgazdaságtanban is²⁹. Az emberi döntések és diskurzusok nagyobb része irracionális elemeket tartalmaz. Természetesen Habermas is tisztában van a tartalmi irracionálissal, azonban úgy véli, legalább az eljárás lehet racionális. A diskurzusetika ebben az értelemben sosem törekszik igazolt normákat létrehozni, megelégszik a normák érvényességét vizsgáló eljárások kidolgozásával. Az eljárás igazából nem más, mint egyfajta validálás³⁰: csak a racionálisan megtárgyalható norma lehet érvényes norma.

Az eljárás biztosítja, hogy a normák egyetemesíthetőek legyenek, azaz azokat minden érintett elfogadja, a következményekkel együtt. Már Habermas is érzékeli, hogy önmagában a formális elismertség még nem jelent szociális érvényben lévőséget. Attól, hogy valami szabályosan megalkotott – és ezáltal Habermas szerint elismerésre méltó, még egyáltalán nem biztos, hogy a gyakorlatban alkalmazott is. A szociális érvényesség az érvényesüléstől, az elfogadottságtól, a tényleges elvártságból fakad. Az érvényesülést segíti elő a szankciók rendszere.

Az elismerésre méltóságot az eljárási metódus adja, amelyik azonban hagyja versengeni a különböző elképzeléseket, eszményeket. Olyan ez mintha létezne egy a hétköznapi élet káosza felett lebegő rendteremtő valóság, az ész (diskurzusra való képesség) mint mér-

---

mert bármely véges modell, ami megpróbál szimulálni egy rendszert, kénytelen elhagyni valamennyit a kezdeti tényezőkből – például amikor az időjárást szimuláljuk, nem vehetjük figyelembe az összes pillangó szárnycsapásai által keltett szelet. Egy kaotikus rendszerben minden időegység szimulációjával felnagyítódnak ezek a hibák, míg a hibaszázalék el nem éri a százat. Ily módon az előrejelzések hasznavehetetlenek egy bizonyos idő után. Wikipédia

28 Honneth, A., Diskursethik und implizites Gerechtigkeitskonzept, in: Kuhlmann, W., (ed) Moralität und Sittlichkeit, Frankfurt, 1986, 187.Haba, Standortbestimmung... 1996, 313.

29 A neoklasszikus racionalitáselmélet gondolkodik tökéletes helyzetekben a következők szerint:
 a, tökéletes informáltság = a döntéshozónak ismernie kell az összes választható alternatívát, ki kell tudni számítani ezek következményeit
 b, célfüggvény = a szubjektív (el)várt hasznosság maximalizálása
 c, döntési szabály = a hasznosság vagy valamilyen konzisztens mérce alapján össze kell tudni hasonlítani az egyes következményeket (konzisztens módon).

Ezzel szemben a Herbert Simon-féle korlátozott racionalitás elmélete a következőket állítja:

- a, optimális megoldás egy leegyszerűsített világban versus kielégítő megoldás egy valóságos, komplex világban
- b, a tökéletes racionalitás feltételeinek mindegyikét megkérdőjelezi
- c, az emberek információ-feldolgozó képessége korlátozott (az alternatívák szekvenciális kezelése, heurisztikák)
- d, az emberek nem optimális (pl. maximális hasznosságot biztosító), hanem aspirációs szintjüknek megfelelő megoldásokat keresnek (elég jó, nem elég jó)
- e, a konzisztens, racionális viselkedésnek komoly kognitív korlátjai vannak, amelyek az információk észlelésekor, szelektálásakor és felhasználásakor jelentkeznek.

30 Annak megerősítése objektív bizonyíték szolgáltatásával, hogy az adott szándék szerinti használathoz vagy alkalmazáshoz előírt követelmények teljesültek.

ték³¹. A valóság azonban az, hogy ez a mérték nem az élet felett, hanem az életben magában van. Az idealizmus öröksége kézzelfoghatóan hat mind a mai napig a jogelméletben is. Pedig racionalitás in se nem létezik. Léteznek hatékony és kevésbé hatékony rendszerek. Ez a hatékonyság is azonban mindig csak egyes aspektusokból értékelhető³². Hasonlóan racionális érvekkel lehet elmagyarázni azt, hogy vannak felsőbbrendű emberek, mint azt, hogy nincsenek³³. Az első út azonban a halálba, a másik pedig az életre vezet. Sajnos ezt a történelem már jónéhányszor igazolta.

Ahogy nincsen racionalitás in se, ugyanúgy nincsenek egységes értelmezések sem. Nagy gondolkodók és elméletek nem léteznek önmagukban³⁴. Ami létezik az nem más, mint a nagy gondolkodók arcát kirajzoló interpretációs hálózat. A hálózat ugyanis tudja a lényegyet, azt kiválasztja és felerősíti. A nyálkagomba hálózata „racionálisabb” mint a nagy tudósok egyedüli gondolatai.

Habermas elméletében az elismerésre méltóság és a szociális érvényesség közti feszültség az idealizmus és a valóság közti feszültséget is jelenti³⁵. Az egyéni zseniális felismerés és a közösségi hatás közt ellentét világossá válik. A diskurzuselméletnek pontosan ez a lényege: felismeri a feszültséget, aminek a kezelési módja a diskurzus. A diskurzus viszont nem egyéni racionalitás, hanem kollektív célszerűség mentén kell, hogy történjen. A kollektív célszerűséget pedig az interpretálók és interpretációk szövődése garantálhatja³⁶. Habermasnál és Hannah Arendtnél a „kommunikatív hatalom” a hálózati kapcsolódások komplexitásának előfutára. A jog a kommunikatív hatalmat a politikai hatalomig segíti, ami létrehozza az adminisztratív (igazgatási) hatalmat. A kommunikatív hatalom alapja a civiltársadalom. Habermasnál azonban túlságosan elválik egymástól a civiltársadalom, a gazdasági ill. az adminisztratív igazgatási rendszer. A valóságban ezek az rendszerek csak csomópontok egy nagyobb komplexitásban.

Tekintettel arra, hogy Habermas a rendszer csomópontjait önállóan leírható valóságoknak tartja, nem meglepő, ha úgy gondolja, hogy a kommunikáció zajában eltűnik az önmagát szervező jogközösség alanya (Selbst). A szuverenitás eltűnik, helyette az emberi jogok kerülnek előtérbe. Nem veszi észre, hogy a szuverenitás alanya egy nagyobb valóság része, ill. az alanyiség csak magasabb, globálisabb szinteken értelmezhető.

31 Ezt az ideális jelleget kritizálja Honneth, A., Diskursethik und implizites Gerechtigkeitskonzept, in Kuhlmann, W., (ed) Moralität und Sittlichkeit, Frankfurt, 1986, 183-193.

32 Hogy összességében mennyire hatékony egy társadalmi rendszer az a társadalom életképességének növekedésére gyakorolt szerepétől függ, mégpedig az időbeli aspektus figyelembevételével. Azaz, egy rendszer akkor hatékony, ha hozzájárul a globális társadalom (emberiség) hogylétének javításához a történelmi távlatok vonatkozásában is. Tekintettel a horizont tágasságára ezt a távlatot a modern tudományok képtelenek voltak átfogni, hiszen a modernitás célja a részleteken át eljutni a megoldásokig. A modernitás után viszont világossá vált a globális gondolkodás szükségszerűsége. Erre a globális gondolkodásra van szükség az etikában és a jogalkotásban is. Formális racionalitás tehát nem létezik, csak globális célorientált rendszer. Kedvenc élőlényem a nyálkagomba 36 óra alatt racionálisabb rendszert épített fel, mint amit a japán közlekedésmérnökök évtizedek alatt. (Egy Tokio környékét ábrázoló térképen Tokio helyére a nyálkagombát, a külvárosokhoz corn-flakeket helyeztek. A nyálkagomba a táplálékhoz a lehető leghatékonyabb útvonalat építette fel.)

33 Kasztok, „fajok”, osztályok, rétegek...

34 Vegyük példaként Habermast és a jelen tanulmányt. Habermas meghatározó későmodern gondolkodó. Ebben a tanulmányban azonban már eleve Karácsony András kiváló Habermas-interpretációját vesszük alapul (akkor is, ha a szerző primer forrásként is használja Habermast). De pontosan ez „Habermas” lényege: számtalan interpretálója van, akiknek a többsége nem olvasta eredetiben (eredeti nyelven, a teljes kontextust ismervé) a szerzőt. Az interpretációk sokaságának hálózatában születik meg a szerző racionalitása. Ennyiben kiemelten érvényes a diskurzuselmélet. A diskurzus viszont nem a ráció, hanem a találkozások (Begegnung) mentén jön létre.

35 Gondoljunk csak a jogalkalmazó bíró szerepére, aki elméletileg részt vesz a „diskurzusban”, a szerepe azonban inkább monológ, mint dialógus. Sőt, a bírói döntések egyszerre zajlanak a formális racionalitás és a gyakorlati praktikum terében. Fokozottan jellemzi ez az angolszász jogrendet, de sajátos példája ennek hazánkban a kesznyétei 68 éves férfi, aki árammal próbálta védeni a terményét. Az „uborkalopás” kísérlete közben egy ember meghalt. A férfit először súlyos ítélettel akarták sújtani, azonban – részben a politikai környezet változása, és ezzel a magántulajdon védelme elv súlyának növekedése miatt jogerősen csak megrovást kapott. Mindeközben a mögöttes jogszabályok nem változtak.

Habermas nagy érdeme, hogy felismeri: a kommunikációban a viszonyok szimmetrikusak, a felek egymástól tanulnak. Idealista viszont abban, hogy a kommunikáció azért lehetséges, mert a felek racionálisak. A valóság az, hogy nem a felek, hanem a felek rendszere „racionális”. A kommunikáció valóban nézetegyeztetés, azonban ez az egyeztetés nem a racionalitás, hanem a rendszerműködés szükségszerűsége mentén folyik.

Napjaink nagy fogalmi tisztaságú elméletei közül feltétlenül foglalkoznunk kell Luhmann társadalom és jogelméletével. Ennek elvontsága és precizitása mind a jogelmélet, mind pedig a jogszociológia szempontjából besorolhatóvá teszi az itt következő nézeteket.

Luhmann hatalmas érdeme, hogy felismeri a társadalom funkcionális differenciálódását. Azonosítja azokat az egységeket, amelyek a társadalom rendjében valamilyen funkciót látnak el. Sőt helyesen látja meg azt is, hogy a rendszerek normatív zártsága mellett rendelkeznek egyfajta (kognitív) nyitottsággal is. Ez az elmélet a hálózati kapcsolódástéoriának az alapja, azonban még nem törekszik a kognitív nyitottságot lehetővé tevő kapcsolatok részletes feltárására és empirikus mérésére.

Luhmann a gazdaság centrikus elemzésétől fokozatos eljut az acentrikus társadalom képig, amelyről kiváló éleslátással megállapítja, hogy nincs kitüntetett centrum. Nem jut el azonban a teljes kapcsolati háló feltárásig, továbbá annak időben, mint kontinuumban való elhelyezéséig.

Felismeri viszont azt a három alapelvet, ami a rendszer komplexitásának vezérlője: az autopiesziszt, a kommunikációt és a szociokulturális evolúciót³⁷. Luhmann még erősen elkülöníti egymástól például a jogi, vallási, erkölcsi rendszereket, arra való tekintettel, hogy a formális műveleti rendszerük eltérő. Luhmannnál a strukturális zártságot ezek a formális műveleti szabályok adják, amit a környezeti események nem képesek közvetlenül alakítani.

A német idealizmus hagyományainak megfelelően az értelem önreferenciális, és miközben ezt a folyamatos reprodukciót végzi, választja szét a pszichikai és a szociális struktúrákat. Éppen ezért lehetséges a társadalmat is, mint autopoietikus valóságot felfogni. Tudni kell azonban azt is, hogy az értelem nem abszolút, hanem kontingens, mivel a világa magában hordozza a másként történetiség lehetőségét is.

Maga a társadalom kommunikáció, pontosabban a kommunikációk hálózata, ami nem más mint az információ–közlés–megértés folyamat. Ebben az elméletben még egyáltalán nem jelenik meg az a felismerés, hogy a társadalomban a közvetlen kommunikáción túl is nagyon erős hatások vannak. Akár három lépés távolságból is szignifikánsan hathatnak

³⁷ A kifejezés először 1973-ban bukkant fel egy Maturana és Valera által írt cikkben, ahol is a szerzők az élőlényeket olyan rendszereként írták le, amelyek szüntelenül újratermelik önmagukat. Ennélfogva minden autopoietikus rendszer egyszerre előállító és termék. Maturana szerint az autopoiezis "az élő rendszerek konstitutív dinamikájának középpontja". Az autopoietikus rendszerek tehát nem egyszerűen alkalmazkodnak a környezethez, hanem relatíve önálló, működésüket tekintve zárt, önfenntartó, önszervező folyamatok hálózataként foghatók fel. "Ezen osztály minden eleme dinamikus rendszer, mely mint folyamatok hálózata meghatározza saját alkotórészeinek létrehozását; ezek az alkotórészek egyrészt kölcsönhatásaik révén éppen annak a létrehozási folyamathálónak az állandó megteremtésére és megvalósítására hatnak vissza, amely létrehozta őket; másrészt az alkotórészek létrehozását célzó folyamatok hálózatát egységként teremtik meg egy olyan térben, amelyet azáltal határoznak meg, hogy megvalósítják a határait." (Maturana, H. *Erkennen: die Organisation un Verkörperung von Wirklichkeit*. Braunschweig-Wiesbaden, 1985. 280). Valera szerint a társadalmi rendszerek nem autopoietikusak, csak az abban élő emberek. Az indoka elsősorban az volt, hogy azért nem terjeszthető ki az autopoiezis a társadalmi területre, mert azok két területen is jelen vannak egyszerre, egyrészt konstrukciók, másrészt emberek alkotják őket, akik maguk egyértelműen nem konstrukciók. Ezért a társadalmi rendszerek inkább autopoietikus összetevőkből álló allopoietikus rendszerek lennének. A megoldás erre a problémára az lehet, ha a társadalmi rendszereket nem emberekből álló rendszereknek tekintjük, hanem olyanoknak, amelyek az emberek közötti kölcsönös viszonyokból konstituálódnak. Ez az elgondolás az alapja Luhmann elméletének is. És ennek továbbvitele a hálózati társadalomelmélet. Luhmann az autopoiezis gondolatát elfogadva a társadalmi rendszerek minden elemét önmagában elemzi, a saját elemeiből teremti meg. Ezek a társadalmi alrendszerek zárt rendszereknek tekinthetők. Azonban zártságuk nem jelent elszigeteltséget, ugyanúgy, ahogyan a biológiai rendszerek, a társadalmi rendszerek is képesek kapcsolatba lépni környezetükkel, sőt e kapcsolat nélkül nem is lehetnének társadalmi rendszerek. Az autopoietikus fordulat egyben azt is jelenti, hogy a társadalmi rendszerek Parsons-féle analitikus elemzése helyébe inkább az egyes rendszerek, sőt egyes aktusok közötti viszonyok vizsgálata, az interakció kerül. <http://ktnye.akti.hu/index.php/Autopo%C3%A9zis>

a kapcsolatok. Éppen ezért hasznosabb lenne a kommunikáció helyett a kapcsolat kifejezés használata. A kapcsolatnak nincs tartalma, csak hatása.

Jól látja viszont, hogy a tudat és a kommunikáció sohasem lehet azonos. A tudat sohasem tárgyasulhat teljes egészében a kommunikációban. Éppen ezért vonja le azt a helyes következtetést, hogy a társadalomban sohasem a tudatot kell keresni, ill. mérni, hanem a kommunikációt. A kommunikáció útját médiumok jelzik, úgymint: nyelv, hatalom, pénz, igazság, szeretet. Ezek azok amelyek mentén a társadalmi rend kialakul. Luhmann rendszerében ezek a médiumok sokfélék. Javasoljuk ehelyett egy médium meghatározását, ami nem más mint az érdek. Találkozások ugyanis nem jönnek létre érdek nélkül. Az érdekek áramának kirajzolása mutatja a találkozások terét.

Fontos felismerése Luhmannak a kommunikáció véletlenszerűsége. Ez különösen is jelen van a társadalmi evolúcióban. A véletlen azt jelenti, hogy önmagában a környezet változása nem elégséges a rendszer állapotának megváltozásához, mivel maga a rendszer generál valamilyen (kiszámíthatatlan) új állapotot.

A komplex társadalmakban a centrum hiánya miatt hiányzik az identitás, éppen ezért a rendszer működésének kiszámíthatatlansága nő. A modern társadalom identitása az, hogy nem rendelkezik identitás-alakítási képességgel. A centralitás helyett a formalizálás kerül előtérbe, nincs racionális igazolás, helyette csak a szabályoknak való megfelelés. A jogpozitivisták világ hatalmas kockázatokat rejt magában. A kiszámíthatatlansággal járó kockázatok csökkentésére alkalmas lehet a hálózati társadalom önértelmezés, ami szükségtelemmé teszi a centrumot, ellenben feltételez egy célképzetet. A történetfilozófiában egy ilyen célképzet a ténylegessé váló negatív mindenhatóság³⁸ jövőbeli kitolása. Nagy kérdés, hogy szenttelen eljárási technikákkal mindez megvalósítható-e?

Luhmann gondolkodásában kiemelt szerepe van a jogrendnek. A normatív zártság és a kognitív nyitottság tipikusan, de nem kizárólagosan a jog jellemzője. A normatív zártság egyik jellegzetessége a bináris kódolás (jogszerű/jogszerűtlen). A döntéshez a programot a jogszabályok jelentik. Maga a kód zárt, ellenben a program nyitott, hiszen a szabályok változhatnak. Sőt, lehetőség van arra is, hogy egy jogi alrendszerben induló vitát ne a jog kódja alapján döntsenek el a felek, hanem egyéb úton állapodjanak meg. (nem jogi megállapodás, vagy az erkölcs, esetleg a vasvilla segítségével).

Természetesen a bináris kód nem megalapozható önmagából. Az hogy a jogban a dolgokat jogszerű/jogszerűtlen kódokkal értékeljük nem megalapozható magából a jogból. Luhmann szerint ez a „vakfolt”, hiszen ahogy a szem nem láthatja³⁹ önmagát, ugyanúgy

³⁸ Képesek vagyunk megtenni, amit nem tudunk elképzelni (a világunk elpusztítását).

³⁹ Wittgenstein, Tractatus logico philosophicus.

5.631 A gondolkodó, képzelő szubjektum – ilyen nincs.

Ha egy könyvet írnék: "A világ, ahogy én találtam", akkor ebben be kellene számolnom testemről, és meg kellene mondanom, mely tagok engedelmeskednek akaratomnak, s melyek nem stb. Ez ugyanis módszer a szubjektum elkülönítésére, vagy inkább annak megmutatására, hogy bizonyos lényeges értelemben nincs szubjektum: ugyanis egyedül róla nem lehetne szó e könyvben.

5.632 Hol figyelhető meg a világban metafizikai szubjektum?

Azt mondod, ugyanúgy áll a dolog, mint a szemmel és a látótérrel. De a szemet valóban nem látod.

5.634 Ez azzal függ össze, hogy tapasztalatunk egyetlen része sem a priori egyben.

Mindaz, amit látunk, másképpen is lehetne.

Mindaz, amit egyáltalán leírhatunk, másképpen is lehetne.

A dolgoknak nincs a priori rendjük.

6.211 Hiszen az életben sohasem maga a matematikai kijelentés az, amire szükségünk van, hanem a matematikai kijelentést csak arra használjuk, hogy olyan kijelentésekből, amelyek nem tartoznak a matematikához, következtessünk másokra, amelyek szintűgy nem tartoznak a matematikába.

(Az a kérdés: "Miért használjuk voltaképpen az adott szót, az adott kijelentést?", a filozófiában mindig értékes belátáshoz vezet.)

6.36311 Az, hogy a Nap holnap felkel – hipotézis. És ez azt jelenti: nem tudjuk, fel fog-e kelni.

6.37 Nem kényszeríti semmi, hogy az egyik dolognak meg kell történnie, mert egy másik már megtörtént. Csak logikai szükségszerűség létezik.

a kód nem kódolhatja önmagát. A kód önalapozásának hiányát elfogadva vagy a rendszer szükségszerű végességében és kontingenciájában hiszünk, vagy megpróbálunk valamilyen természetjogi kapaszkodót találni. Luhmann a két szempontot úgy próbálja összekapcsolni, hogy kijelenti, a helyesség (mint legitimációs tényező) nem az eljárásban, hanem az eljárás által történik, azaz a helyesség és az eljárás azonossága az új megkérdőjelezhetetlen alapelv. Ez volna az új „természetjog”. A megfelelő eljárás maga a megfelelő döntés. Mindez azonban ismételtén csak a formáról szól, a tartalmi helyességhez viszonylag kevés köze van. Tartalmi helyességet próbálhat biztosítani az alkotmány például azáltal, hogy meghatározott normákat nem megváltoztathatónak tekint, azonban a változás tilalmának a jogrendben mindig megváltoztathatónak kell maradnia. A jogi műveleteknek a teljes harmóniája az érvényesség. Az így felépített érvényes jogrend alkalmas arra, hogy olyan adekvát komplexitás legyen (formálisan), hogy azonos eseteket azonos módon, nem azonosakat nem azonos módon döntsön el. Ez az igazságosság. Az elv alapvetően igaz lehet, azonban a gyakorlati megvalósulása már amiatt sem lehetséges, hogy sosem létezhetnek azonos esetek. A rendszer működésének a jele pontosan az a fajta absztrakciós képesség, amelyik azonos eseteket tud a szabályokhoz generálni. És itt máris azzal találkozunk, hogy egy jogon kívüli rendszer generálja a tartalmakat.

Fontos meglátás azonban az, hogy a jogrend érvényessége szoros összefüggésben van a változtatható stabilitással. Új jog úgy kerülhet a jogrendbe, ha az bizonyos időkeretek szerint hatályba lép, illetve a régi jog hatályon kívül helyezése sem történhet „azonnal”. Ez egyfajta rendszerstabilitást, kiszámíthatóságot biztosít. Tekintettel arra, hogy a későmodern ember számára nem maradt más biztonság mint a jog, ezért a jogi norma feladata lesz a jövő biztosítása is. A bizonytalan jövőben a jog adja a bizonyosságot, bonyolultabban: a jog fejezi ki a jövőképek kontrafaktuális stabilitásának védelmét⁴⁰.

A jog eme sok pozitív tulajdonsága miatt gondolta Luhmann, hogy az a kultúrák között kiváló közvetítő lehetne. Ennek feltétele természetesen az, hogy a morális tartalmakat kizárjuk, helyette pedig a funkcionalitást hangsúlyozzuk. Mindez az íróasztal mellől valóban szépen hangzik, azonban vagy annyira lecsupaszítjuk a jogot, hogy abból csak néhány eljárási alapelv marad (ami konszenzuálisan elfogadható), vagy kénytelenek vagyunk elismeri, az „üres jog” nem közvetít a kultúrák között valójában semmit. Elméletileg természetesen igaz, hogy a jogbiztonság elve olyan univerzális elv, amely szerint az ügyeket a jogszerű/jogszerűtlen kódolásban értékelik, azonban máshogy fogják jogszerűen kódolni a házasságtörést hazánkban és máshogy Szíriában. Arról pedig még nem is beszéltünk, hogy a házasságtörés mint tény megállapítása is teljesen más lesz⁴¹.

A jogelmélet gyönyörű rendszer, azonban sosem tud odáig fejlődni, hogy önmaga alapja legyen. A gondolat (ész) zsonglörködése csodálatos önhasonló halmazokat teremt, de bármerre próbálkozik is kitörni, mindig csak saját mintázatát másolja.

Éppen ezért lehet szükség a természetjogra, az új és tágabb horizontokra. Enélkül ugyanis nem fogjuk észrevenni a totalitárius és a liberális (megengedő) közti különbséget.

Amíg Luhmann az erkölcsöt ill. a morált kizárja a jog rendszeréből, addig a természetjog-

zatai.

6.372 Úgy állnak meg a természetjog törvényeknél, mint valami érinthetetlenél, mint ahogy a régiek álltak meg az Istennél és a Sorsnál.

És mind a moderneknek, mind a régieknek igazuk is van, meg nem is. A régiek annyiban mégis világosabban láttak, hogy elismertek egy világos határt, míg az új rendszerek esetében szükségszerűen látszik úgy, mintha minden meg lenne magyarázva.

40 Karácsony, im. 192.

41 A tényekkel kapcsolatban Varga Csaba abból indul ki, hogy tények önmagukban vannak, azonban ezt később egy részletes és pontos leírásban magyarázza. Varga Cs. A bírói ténymegállapítási folyamat természete, Budapest 2003.

gászok pontosan ezeknek a kapcsolatára hívják fel a figyelmet. Súlyos félreértés, ha az erkölcsöt összekeverjük a moralitással, és azt gondoljuk, hogy az erkölcs „magánügy”, olyan ami ab ovo képtelen a társadalom integrációjára. Egy mégoly tökéletes jogrend is legfeljebb falanszterhez vezet erkölcs nélkül. Az erkölcs ugyanis közügy, egy olyan folyamatban alakul ki, amelynek lényegi elemei a tartalommal töltött találkozások. Ahogy az erkölcsnek, úgy a becsületnek is a-priori adott kollektív jelentése van. Ezt a jelentést csak megélni lehet, kimondani viszont nem. Az erkölcsi értékelés szükségszerűsége háttértapasztalat⁴².

Ezzel szemben a normák egy olyan elvárás-struktúrát alkotnak, amelyik a csalódásoknak ellenáll, azokkal szemben is megmarad. A norma a szabály, a normák az elvárt tulajdonságok, és tények rendszerét írják le, értékelik azokat bináris kódok mentén a ténylegesen létező tények fényében⁴³. A jog normativitása ebben az értelemben a szabály érvényességére és nem a szociológiai szempontú érvényesülésre összpontosít⁴⁴. A sollen és a sein efféle kettéválása azonban nem segít abban, hogy az elmélet és a gyakorlat közelíthessen egymáshoz.

Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy egyre erősödik a törekvés arra, hogy a jogszerű/jogszerűtlen kódját áttörjük olyan alapjogokkal, amelyek az emberi egyenlőséget és méltóságot célozzák. Nehéz ezeknek a jogoknak az alapját tisztán normatív szempontból megalapozni. A „metanormák” a normatív normák igazából nem tudják megmagyarázni, miért is kell „humanistának” lenni. Mi köze van egymáshoz az igazságosság jogi értelmének és a szegények megsegítésének⁴⁵?

Miközben egyre világosabbá válik a jogelmélet rendszere, egyre távolabb kerülünk a hétköznapi joggyakorlathoz. Leibniz még megállapította, hogy a filozófiatörténet tanulása komoly segítségére volt a jogtudomány elsajátításában, sőt kívánatosnak tartja, hogy a „joghallgatók felhagyjanak a filozófia megvetésével és belássák, hogy a filozófia nélkül a jog kijárat nélküli labirintus”⁴⁶. Akkoriban a filozófia még a jog megalapozója volt, és ezért közelebb vitt a gyakorlathoz. Ma a filozófia, a metafizika halálát követően már nem segít közelebb a hétköznapiakhoz, gyakran öncéllá vált. Ilyen érzésünk van a német jogelméletek olvasása során. De mihez is kezdünk száz elképzelt tallérral?

Ebből a helyzetből keres kiutat a praktikus angolszász gondolkodás. Posner a jog autonóm szemléletével ellentétben a gyakorlati kérdéseket vizsgálva megállapítja, hogy a tényleges döntéseknél, a normatív rendbe való illesztés során nagyon sok nyitott lehetőség van, amelyeket a személyes politikai, vallási, morális etc. szempontok vezérelnek⁴⁷. Posner az egyénekre koncentrálna, az általuk létrehozott rendszereket nem tekinti elmélete szempontjából tényleges hatásúnak. Az egyének cselekvését a haszonelvűség határozza meg. Posner elméletének fontossága, hogy bíróként jól ismeri a hétköznapi gyakorlatot,

42 *A materialista természettudomány számára nagy kihívás a belső tapasztalás, mert ennek oldalán van a közvetlen bizonyosság, nélkülöz azonban minden rendszeres tudományosságot, míg a természettudomány létideálja híján van a közvetlen evidenciának, heurisztikus módon azonban igazolhatja magát a jelenségek rendszerezésével.* H. JONAS: *Macht oder Ohnmacht der Subjektivität?* Frankfurt a. M., 1981, 28. Az öntudattal, az önmagára, a még reflexiójára is reflektáló ember az a létező, aki leggazdagabban részesedik magából a Létből. Számottevő tudatos és nem tudatos léttapasztalattal rendelkezik, ugyanis akármelyik létezővel kerül kapcsolatba, e kapcsolat (e kommunikáció) nemcsak valaminek a megismerését és tudását eredményezheti, hanem mindig léttapasztalatot is jelent. Ez a nagyobb részben nem tudatosított "háttértapasztalat" egyszerre feltétele és eredménye az embernek a világra, a Létre való nyitottsága és "létintuícija". Az ember ugyanis olyan lény, aki mindig többet ismer meg a világból, a Létből, mint amiről magának számot szokott adni.

43 Tamás, A., *A közigazgatási jog elmélete*, Budapest 1997, 81.

44 Tamás, A., *Legistica*, Budapest 1999, 15.

45 A témához kiváló elemzést ad Rixer Ádám, *Jog és vallás*, in *Theologiai Szemle*, 2010/4, 221-227.

46 Brentano, F., *Az erkölcsi ismeret eredete*, Budapest 1994, 43-45.

47 *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség*
Pókol B. *Jogelmélet és joggyakorlat*, Budapest 2000, 79.

tisztában van azzal, hogy az egyéni érdekek mennyire fontosak. Hiányzik viszont nála az egyéni érdekek kapcsolódásának komplex vizsgálata. További hibája, hogy az egyéni érdekeket tisztán gazdasági szempontból fogja fel, nem képes az érdeket úgy látni, mint az erkölcsi cselekvés egyik mozgatóját. Az embereknek ugyanis érdeke a közösségi cselekvés, mivel ez a leghatékonyabb útja a „túlélésnek”. Ezt Rixer a következőképp fogalmazza meg: „Paradox módon a tapasztalat azt mutatja, annál erősebb egy közösség minél nagyobb az önmagukat hozzátartozónak tekintő egyének odatartozási és elhatárolódási szabadsága. Kijelenthető, hogy a modern társadalmakon belüli szolidaritás a morális individualizmusra épül.”⁴⁸

Amint az imént láttuk, az egyes jogelméletek egyre világosabban fókuszálnak a társadalom tagjai (egyének) közti interakciókra, a kommunikációra, a találkozásokra. Egyértelművé vált a különbség az ideológiák és a társadalmi gyakorlat, elvárás között. Az ideológiák azt hirdetik, hogy a sovány a szép. Minden plakátról vékony szépségek néznek ránk. Ezzel szemben a társadalmi elvárások a kövérséget támogatják. A nyugati emberek többsége elhízott, mert körülöttük mindenki elhízott. Hiába az egészségromlás „szankciója”, ami könnyen lehet halálos ítélet is. Ahhoz, hogy egy szabály, ideológia érvényesüljön nem elég csak a formális rend (megalkotottság, tömeges ki-hirdetés), az elfogadásra, a hálózati felerősítésre is szükség van. A jogalkotás során már az a tény, hogy a megfelelő struktúrájú parlament alkotja a törvényeket egyfajta hálózati megalapozásra utal – hiszen így lettek megválasztva a képviselők. Ez azonban önmagában kevés lehet, különösen akkor, ha az emberek bizalma megrendült a választásokban, a politikusokban, esetleg magában a demokráciában. Megfelelő társadalmi elfogadottság nélkül nem jutunk el a szabályok érvényesüléséhez. Nagy szerepe lehet itt annak is, hogy a társadalom szövege elég sűrű-e? A sok magányos ellehetetleníti és kiszámíthatatlanná teszi⁴⁹ a hálózat működését. Nem véletlen, hogy a dohányzás, a városi kerékpározás vagy éppen a bűnelkövetés is hálózatokban terjed. Ez a magyarázat arra, hogy miért épp a szakmunkások a dohányosok, a fiatal liberálisok a városi bringások, vagy éppen miért a nyócker egyes területein van a legtöbb lopás.

A hálózatelméleti modell kísérletet tesz arra, hogy a jogelméleteket egy egységesebb perspektívába fogja össze. A modell megalapozásában az 1900-as évek közepén a közép-európai gondolkodók közül kiemelkedő jelentősége volt Wittgensteinnek (formális megalapozás) és Martin Bubernak (tartalmi megalapozás). A 70-es évektől pedig ezt a két aspektust kapcsolja össze az internetes technológia fejlődése, és tesz gyakorlattá egy új világot, a hálózati társadalmat.

Részleges, jogot, erkölcsöt, vallást érintő kísérletek a kapcsolódási területek empirikus vizsgálatára már történtek. Ennek egyik első hazai képviselője Rixer, aki rámutat arra, hogy egyes jogintézményeket nem csak jogi, hanem például bibliai-hermeneutikai módon is lehet elemezni. Felhívja a figyelmet arra, hogy a jog és vallástudomány hat egymásra, a jogba vallási értékek szűrődhetnek. A jog és vallás viszonyában a kapcsolat nem mérülhet ki annyiban, hogy a jog szabályozza a vallást, hanem ennek a fordítottját is érzékelnünk kell⁵⁰.

Ahogy a vallás szabályai, ugyanígy az erkölcs szabályai is komplexek, azaz nem egy „egyetlen szálból font háló”-ként jelennek meg. A társadalomnak elemi érdeke, hogy le-

⁴⁸ Rixer, A., Vallás és jog, Budapest 2010, 91.

⁴⁹ A gyenge kapcsolatok hiánya hasonló kiszámíthatatlanságot eredményez.

gyenek egyéni magatartásminták is, mivel az új utakat nyithat a fejlődéshez⁵¹. A „korok bölcsessége” képviseli a fő irányokat, azokat a folyamatokat, amelyek alkalmassá tették a közösséget a folyamatos változásra, „evolúciós” alkalmazkodásra. Hart elméletében a társadalom maga is organikusan fejlődő rendszer, a fejlődést pedig nem a kényszer, hanem az adaptáció vezérli. „Ha kényszert vezetnénk be egy társadalom történetének bármely pontján az erkölcsi status quo fenntartása érdekében, úgy éppen azt a folyamatot akasztanánk meg mesterségesen, amely értéket ad a társadalmi intézményeknek.”⁵²

Már korábban Brentano is felismerte, hogy az erkölcs nem formális, hanem tartalmi szabály. A tartalmi vonatkozás természetesen abból a szempontból kockázatos, hogy magában hordja a bizonytalanságot abban a vonatkozásban, hogy konkrétan mit is nevezünk jónak ill. rossznak, ellenben benne van az a nagyfokú bizonyosság, hogy minden emberi cselekvés a rossz és a jó kódjai közt kerül megítélésre. Ezt a bizonyosságot nevezi Brentano a „gyakorlati jó kötelező szeretetének”⁵³, azonban az egyes erkölcsi ítéletekig vezető út bonyolult és homályos, mégsem mondhatjuk, hogy emiatt inkább nem lépünk erre az útra. A gyakorlati jó kötelező szeretete miatt vállalnunk kell a bizonytalanságokat is. Az utat viszont sohasem egyedül járjuk, hanem azzal a történelmi környezettel együtt, amelynek jó esetben néhány évtizedig részei vagyunk.

Az, hogy a jog jóval komplexebb jelenség, mint annak pozitív leírása. Coing állapítja meg, hogy a jognak nem egyszerűen csak alkalmaznia kell a bináris jogos/jogtalan kódot, hanem a jog keletkezésének céljai vannak. Ilyen cél a béke és a biztonság⁵⁴.

Rendszerkapcsolatok a túlélés (béke és biztonság) érdekében

A rendszerkapcsolatok elemzése szemben a redukcionista elképzelésekkel olyan integrációs irányzatot képvisel, amelyik nem próbál az egyre kisebb és élettelenebb részletekig jutni a szellemi élveboncolás eszközével, helyette viszont abból az elvből indul ki, hogy a „kezdet egyszerű és teljes”. Éppen ezért azokhoz az alapelvekhez kívánunk visszajutni amelyek az életet jelentik az elméletek precíz metszetein túl.

A hálózatokat elemző kutatások bebizonyították, hogy az ember nem egyszerűen „homo ökonomikus”, aki mindig a számára legkedvezőbbet választja, akkor is ha közben ezzel megalázzák. Abban a játékban, amelyben 10 dollárt úgy kell elosztani, hogy az egyik játékos bármennyit felajánlhat a másinak, (akár a teljes összeget, akár semmit). Ha a felajánlást a másik játékos elfogadja, megkapják az összeget. Ha nem fogadja el, senki sem kap semmit. A gazdasági logika azt diktálná, hogy a kicsit is érdemes elfogadni, mert az is valami. A gyakorlat viszont azt mutatta, hogy a „megalázóan, igazságtalanul” kis részt visszautasították a játékosok. (A kétdolláros ajánlatot a játékosok felel elutasította)⁵⁵.

Képtelenség tehát az ilyen összetetten cselekvő, önérzetes, igazságra törekvő embert a jogos jogtalan dichotómiába szorítani.

51 Hart, H. L. A., Jog, szabadság, erkölcs, Budapest 1999.

52 Im, 80.

53 Brentano, Az erkölcsi ismeret ... 74.

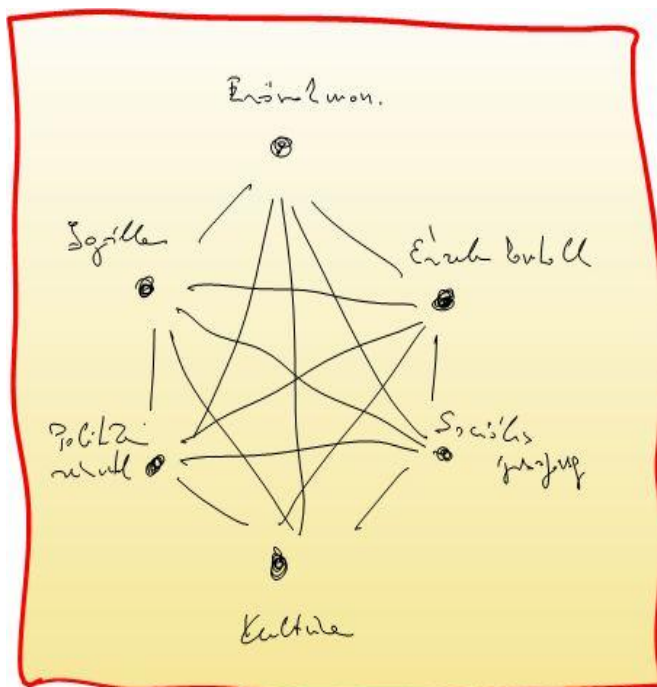
54 Coing, A jogfilozófia alapjai, Budapest 1996, 133-140.

55 Christakis, N., Fowler, J., A kapcsolatok hálóiban, Budapest 2010, 248.

Elemzésünkben három úton indulva derítjük fel a találkozások mentén cselekvő ember sajátosságait. Megvizsgáljuk a civilizációs hexagont, Buber találkozáselméletét és Christakis hálózatelemzését.

Senghaas hat csomópontból álló gráfja a teljes társadalmat kívánja leírni, azt kutatva, hogy a békét milyen rendszer képes stabilizálni⁵⁶. Számára a béke megteremtése egy civilizációs folyamatnak lehet a része. A társadalmat fel kell készíteni az új helyzetekkel való szembenézésre, azok békés kezelésére. Ennek a felkészítésnek az egyik eleme a jogállamiság, azonban ez szoros kapcsolatban áll még további öt szemponttal az alábbi ábra szerint:

Az ábrán világosan látszik, hogy a jog, mint a jogállamiság konstitutív eleme egy állandó kölcsönhatás- és cél-rendszerben értelmezhető csak. A társadalmi integritáshoz a következő összekapcsolódott tényezők fontosak:

Erőszak-monopólium biztosítása: a „polgárok lefegyverzése”, az a tény, hogy az erőszak alkalmazásának egy legitim letéteményese van garantálja, hogy egyáltalán lehetőség nyílik a társadalom alapfunkcióinak gyakorlására.

A jogállamiság: ez a tényező alkalmas az erőszak-monopólium jogszerűségének ellenőrzésére és az alkotmányosságon keresztül arra, hogy a diktatúra kialakulását megakadályozza. Jogállamiság nélkül az erőszak-monopólium önkényes lenne.

Az érzelmek kontrollja: a polgárok mind egyénileg mind pedig közösségben legyenek alkalmasak arra, hogy az érzelmeiket ellenőrzésük alatt tartsák. Ez az önuralom nem egyszerűen a agresszió visszaszorítása, hanem képesség a párbeszédre és a kompromisszumokra. A kontrollt gyakorolni, tanulni kell, gyakran történelmi tapasztalatokon keresztül is.

Demokrácia: a rendszer fontos eleme, hogy a politikai elképzelések megjelenjenek, ütközzenek, és a társadalmi rendbe illeszkedjenek. A politikai sokféleség fontos eleme a

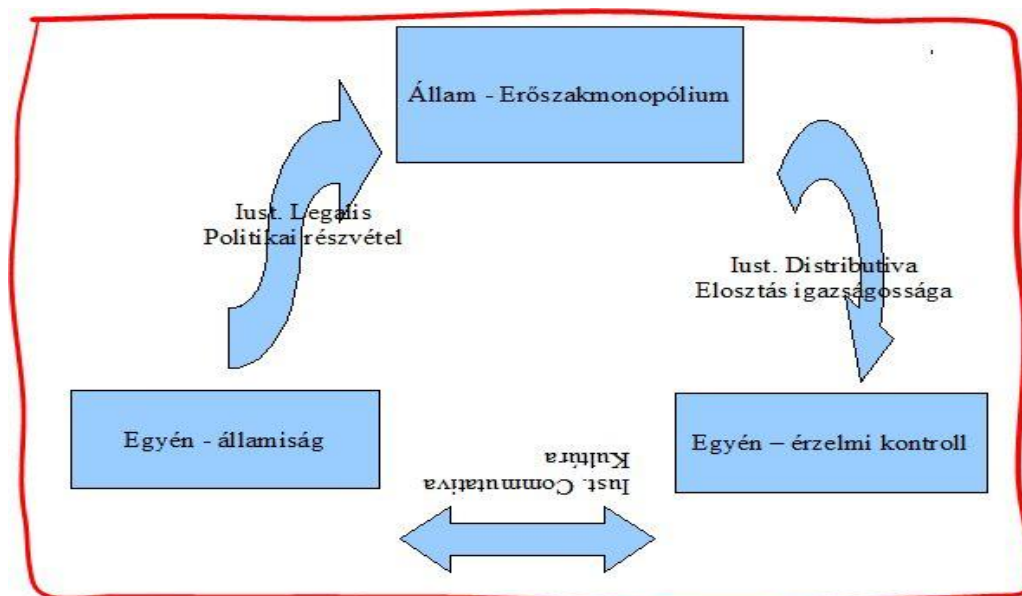
stabil társadalomnak.

Szociális igazságosság: a politikai diskurzusokon túl a társadalom alapérdeke a biztonság és az alapigények általános kielégítése. A jogállamban az igazságosság kérdése sohasem válhat jogtechnikai kérdéssé, mivel a piacgazdaság kódolt egyenlőtlenségeit ezzel az igazságossággal kell korrigálni. Az igazságosság sosem lehet teljesen szubjektív, mert a tudatlanság fátyla előbb-utóbb úgyis fellebben.

Konfliktuskezelésre képes kultúra: kultúra nélkül az egész rendszer összeomlik, hiszen a kommunikáció alapja az egymásra figyelni tudás, az érdeklődések megfelelő kezelése. A „polgárosodás” alkalmassá teszi a társadalmat, hogy mélyebb és szabályozatlan konfliktusok nélkül oldják meg a vitás kérdéseket.

Senghaas elméletének lényegi vonása, hogy az egyes tényezők szoros összefüggésben, állandó kölcsönhatásban állnak egymással, rámutatva arra, hogy önmagában a jog nem értelmezhető.

A civilizációs hexagonnak egy letisztultabb koncepcióját fogalmazta meg Aquinói Tamás az igazságosságelméletében.

Az ábra szerint az egyéni érdekek összhangja lehetővé teszi a politikai részvételt (iustitia legalis), az állam létrejöttét. Ez az állam lesz alkalmas arra, hogy az osztó igazságon (iustitia distributiva) keresztül kiegyensúlyozott közösségeket hozzon létre. Ezek a közösségek kultúrát teremtenek (iustitia commutativa) és hatást gyakorolnak az egyéni érdekek alakulására. Amennyiben a folyamatok egymásra-utaltan, és megfelelően működnek, úgy a társadalom stabil lehet. Bármelyik elem diszfunkciója viszont azonnal hatással van a teljes rendszerre is⁵⁷.

57

Czakó Kálmán Tranzakció-analitikus (TSTS) rendszerében a szociális szintek vonatkozásában szintén hasonló rendszert ír le: A **szocializációs** szempontjából három szint eseményeit meghatározónak tekintjük. Ezek a szocializációs folyamatok elfogadó, integrációs folyamatok, melyeket mindig valamilyen szinthez kötünk. Amennyiben az individuális (II. szint), társadalmi (XI.), kulturális (XVII. szint) szinten integrálódó eseményeket vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy a személy egyedi fejlődése a közösségbe való beszámíthatóságot eredményezi, azután a sikeres közösségi integráció végén a személy szolidáris magatartású lesz, a kulturális integráció eredményeként a valóság események magyarázatára saját kultúrája értelmezési keretei szerint jut el a személy. A személy változását, a közösségben való fejlődését vagy a kultúra átvételét eltérő szintekhez rendeljük hozzá. A valóság természetesen ugyanaz, bármilyen vonatkoztatási rendszerben minősítjük is azt. Valamennyi szint olyan helye a hatásoknak, amelyek egymással közvetlenül vagy közvetve vannak kapcsolatban. A személy szempontjából a múlt (örökség, adottságok), jelen (identitás, lehetőségek), jövő (elkö-

Mielőtt rátérnénk a legújabb hálózatkutatásokra részletesen elemezzük az ezeket az elméleteket megalapozó, Martin Bubertől⁵⁸ származó találkozás-felfogást.

Ahogy már a német jogfilozófusok is megállapították, nem elégséges az egyénnel foglalkozni, sokkal fontosabb a kommunikációjuk elemzése. Mi sem ragadhatunk meg a descartesi ego-fogalmánál, hanem azon túllépve el kell jutnunk a találkozások rendszeréig. Buber perszonalista⁵⁹ tézise, hogy két alapszópár határozza meg az emberi cselekvést: az Én-Te ill. az Én-Az szópár. Ezeket a lényével mondja az ember. Egész lényünkkel viszont csak az Én-Te szópárt mondhatjuk. Sőt, Én nem is létezik önmagában, csak a Te ill. az viszonyban. De továbbmenve, Te sem létezik önmagában, csak a viszonyban állásban. Ezek a viszonyok meghaladják a tapasztalatokat, mivel a tapasztalat az emberben van, a viszony ellenben kinyitja a világot⁶⁰. A világot akkor értem meg, ha viszonyba tudok kerülni vele, nem pedig akkor, ha tudni akarom.

Itt világossá válik, hogy a kutatás nem az elemekre, hanem annak összefüggésrendszerére kell, hogy irányuljon. A dallam nem hangokból, a vers nem szavakból, a szobor nem vonalakból áll. Ha zenét hallgatunk, nem hangokat hallgatunk, ha találkozunk a Te-vel, nem tapasztaljuk. Minden valóságos élet találkozás. Ez a találkozás nyitja meg az időt is, a dolgok tapasztalata a múltat jelentik, ellenben a találkozás jelenével és jövőjével. Mindaz amit tárggyá teszünk meghal. A tárgyak logikus múltjában jól érezhetjük magunkat, de pontosan a lényegét nem értjük meg. A lényeg az én és te között ható szeretetben van. Ez a világban ható erő. Ez az Én felelőssége a Te iránt. Itt nem valamiféle megfoghatatlan ideáról van szó, hanem az alapviszonyról: felelősségről a világ iránt. A felelősség pedig felelősségre vonhatóságot is jelent. Az első viszonyban megjelenik az első jogi kategória.

A viszony kölcsönhatásra épül. Ezek a kölcsönösségek mindennek az alapelemei. Mindannyian az egyetemes kölcsönösség áramában élünk. A kölcsönösség megélése nem triviális. A Te a világban folytonosan dologgá lesz. Törekedni kell, hogy a viszony, a lényeg kategóriája megélése minél teljesebb legyen.

Világunkban csak az Az rendezhető. A rendezett világ azonban nem a világrend. Amikor a világrend feltárukozik az élet legnagyobb és legmúlandóbb pillanatai. Nem rendelkeznek semmiféle tartalommal, amelyet megőrizhetnénk belőlük, de olyan energiája van ezeknek a pillanatoknak, amelyek képesek a rendezett világot felolvasztani.

vetkezők, más által létrehozottak) eseményeihez kell szocializálódni. (Czakó Kálmán, Esetmenedzsmet a nevelés területén, kézirat)

58 A következő elemzés Buber M., Én és Te, Budapest 1999, című munkáját követi, annak szövegszerű idézésével is.

59 A perszonalizmus, csakúgy, mint az egzisztencializmus az emberi-volt lényegét akarja megragadni. Az utóbbi irányzattól eltérően azonban az embert nem csak gondolkodó létezőként, hanem érző, szerető, értő személyként (persona) vizsgálja. Ez esetben inkább beszélhetünk életszemléletről, – mintsem filozófiai rendszerről -, amelyben fontos szerepet játszik a vallás is.

Ferdinand EBNER (1882-1931) a keresztény hitből kiindulva jutott el arra a felfedezésre, hogy csak a másik ember által találhatjuk meg önmagunkat. Az Én – Te kapcsolatban döbbenhetünk rá valódi mivoltunkra, amelyben egyúttal a Te is énné lesz. A végcél, hogy e dialogikus koncepcióval eljussunk Istenhez, mert csak a megszólítotttság révén lehetünk emberek, a kapcsolatokon kívüli istenkeresés hiábavaló.

Martin BUBER (1878-1965) kétféle kapcsolatot feltételez az emberi életben; az „Én és Te”, ill. az „Én és a dolog” relációját. A magunkra való teljes ráeszmélés csak az első kapcsolatban lehetséges, hiszen ekkor nem tárgyra, hanem személyre irányul megismerésünk.

Emmanuel MOUNIER (1905-1950) az emberi személyt minden anyagi tényezőnél és kollektív elképzelésnél többnek tekinti, és felfogása mentes marad az individualizmustól is. Mounier is úgy gondolja, hogy a másikban nyer értelmet egzisztenciánk. A létezés nem mást jelent, mint szeretetet. Ez a szeretetkommunikáció a kereszténység lényegének felel meg: szeresd felebarátodat, mint önmagad. Az ember egyetlen és megismételhetetlen, akinek isteni hivatottsága van a létben, ahogy a kereszténység is hirdeti. Az elhivatottság megtalálására ösztökél bennünket a másik személy és e fellelt hivatás rejti személyünket.

A perszonalizmus a XX. században vált jelentőssé, mivel a gyors gazdasági fejlődéssel, az iparosodással és a tömegtársadalmak létrejöttével felhívta a figyelmet arra, hogy az ember nem egyenlő a munkaerővel, nem pusztán egy szám a statisztikában, hanem emberi méltósággal rendelkezik. Ezért a perszonalista bölcselek fellépnek a korra jellemző kollektívizmussal (pl.: kommunizmus, fasizmus) szemben. Továbbá helyesen állapítják meg, hogy az ember alapvető igénye (és még annál is több) a bensőséges kapcsolatok ápolása, hiszen az ember, pontosabban a személy, értelmezhetetlen a másik nélkül.

Ilyen értelemben illúzió lenne azt gondolni, hogy a találkozások világa rendezett világként leírható lenne, fontos viszont tudni, hogy minden találkozás a világrend jele.

Az világ térben és időben összefüggő, a Te világ térben és időben nem összefüggő. Az nélkül nem élhet az ember, de aki csak Az-zal él, nem ember. Szükséges az Az világ szisztematikus leírása. De aki azt hiszi, hogy az Az világ leírása magyarázat az emberre mint például erkölcsi létezőre alapvetően téved.

A kommunikáció lehetőségét a szellem adja meg, ami nem az Én-ben van, hanem az Én és Te között. Ez a kommunikáció azonban mihelyt kimondottá válik az Az világába kötözi a Te-t. Az ember a leglényegesebb dolgokat nem tudja kimondani, csak megélni. Ezért is nagyon veszélyes, ha valaki beletörődve a sorsába úgy képzei, hogy a kimondott világa a világ, abban rendezi be az otthonát és elfeledi az élet helyét. Ez az ember csak használja a világot, ahelyett, hogy elfogadná azt. Minél inkább meg akarjuk hódítani, annál inkább elpusztítjuk a világunkat.

Az igazi szabály nem más, mint készen lenni a szellemben való életre.

Kiemelten fontos megállapítása Bubernek, hogy a tapasztaló és a felhasználó funkció kibontakozása többnyire az ember viszonyt alkotó képességének csökkenésével jár együtt. Éppen ezért örülhetünk a hálózatelméletek térhódításának, amelyek ideális esetben képesek lehetnek kiszabadítani az embert a tudományával elpusztított (dekonstruált) szimulákrum világából.

Egyéb esetben jogos Buber kérdése: Az az ember, aki a szellemet a maga számára élvezeti cikké preparálta, mit kezd ő a körülötte élő lényekkel?

A kérdés választát akármelyik jogi rendszerelmélet is leírhatta volna: ez az ember felosztja a világot intézményekre és érzésekre. A kettőt gondosan elválasztja, az intézmények a kint, az érzések a bent világa. Mindkét világ élettelen. Az intézmények területén folynak a tárgyalások, vállalkozások, versenyek, hivatalos cselekvések. Ez a világ félig-meddig rendezett, emberfejek és embertagok részvételével itt folynak az ügyek. Ezt a félig-meddig rendezettséget igyekezett Luhmann, Habermas leírni.

Az érzelmek világában karosszékéből élvezzi az ember a vonzalmát és gyűlöletét, örömet.

A két világ elválasztásával látszólag tökéletesen rend jött létre. Jól működnek a pártok, kiváló a gazdaság, hatékony az ipar és nyugodt a psziché. Buber már 1921-ben is tökéletesen látja: az intézmények elszabadulhatnak, felmorzsolják az embert. A tiszta jogtan (jogszerűség) következménye valóban az ungerechtes Recht lesz. Hiába az érzelmek módszeres stimulálása is, abból nem születik élet. Az életstílusok és technikák a merev múlt hullaszagát árasztják. Akkor is, ha minden törekvés arra irányul, hogy az érzelmek szabadon áramolhassanak, bármi lehessen⁶¹.

Az igazi közösség nem az emberek egymás iránti érzelmein alapul, hanem azért, hogy mindannyian eleven kölcsönviszonyban állnak egy eleven középponttal, és hogy mindannyian eleven kölcsönviszonyban állnak egymással. A második az elsőből származik.

Ennek a kijelentésnek különös jelentése van. Egyrészt azt jelenti, hogy az érzelmeken túl van egy teljesen objektív viszonypont, ez pedig nem más mint a kapcsolatban állás az eleven középponttal. Ez a középpont teszi lehetővé, hogy mindenki legfeljebb két lépés távolságra helyezkedjék el a másik embertől (testvérétől)⁶². Buber megállapítja, hogy

⁶¹ A postmodern egyik jelmondata az *Anything goes*. Turner criticizes the postmodern credo of “anything goes” and suggests that „the built environment professions are witnessing the gradual dawn of a post-Postmodernism that seeks to temper reason with faith.”

⁶² Ennek az elvont elvnek egy szimbolizált (és ezért sokak számára érthetőbb) leírása Christakisnál is megtalálható, aki megállapítja, hogy a közös Istenkép nem csak hitet jelenthetne, hanem olyan kapcsolódási pontot is, amelyik mindenkit összekötne mindenkivel, így Istenen keresztül mindenki a barátjának a barátja lesz. Az embereknek igénye van egy ilyen vezérelvre, hogy ezen keresztül is észlel kapjanak a találkozásokra. Christakis, Kapcsolatok hálózában ... 272.

még a házasságnak sem az érzések az összetartó erői, hanem az, hogy két ember mennyire képes a másiknak megnyilvánítani a Te-t.

Világos, hogy a modern ember világa folyamatosan az Az világba merül. Ha nem küzdünk folyamatosan az alámerülés ellen a két hatalom, ami a gazdaság és az állam felől bennünket. A gazdaság és az állam vezetői abból nyerik nagyságukat, hogy nem foglalkoznak a Te-vel, csak az Az-zal. A gazdaság mint hasznát akarás és az állam mint hatalmat akarás fontos előreivője az életnek, de csak addig a pontig, amíg részesülnek a szellemből. A szellemből való részesülés pedig azt jelenti, hogy a vezetők (a hálózat központjai) tisztában vannak azzal, az Az világba be kell engedniük a Te világát, de csak addig, amíg azt a szellem engedi. Ebben a szellemben (és az arra figyelő emberben) van az igazságosság, a közösséggel való törődés képessége. Ezért is kiemelkedően fontos, hogy a közösségek ilyen embereket termeljenek ki magukból vezetőként. A szellem tisztában van vele, hogy minden munkába az értelem, s minden tulajdonba tisztelet és áldozatkészség nem csordultig, hanem quantum satis a szellem jelenlétéből áramolhat. Egészséges korokban a szellem emberei alkalmasak arra, hogy az egész társadalom számára közvetítsék a szellemet. Beteg korokban minden csak az Az világról szól, kísértetláp ez amelyben az élet egyre mélyebben süllyed el a dolgok mocsarában. Ha egy kultúrán nem tud átsugározni a szellem, a kultúra elpusztul.

A kapcsolatok embere nem él az önkényben. Elfogadja, hogy a világ és benne az ő személyes léte nem az ő akaratából van, azt mintegy halálra ráadásul kapta, s mint talált tárgyat visszaadja, nem őrzi meg. Az az ember szabad, aki önkény nélkül akar. Aki fel tudja áldozni kis akaratát, a dolgok és ösztönök által kormányzott akaratot a nagy akaratának, annak amelyik a találkozások erejében mozog, a cél, a rendelés felé. Aki hisz az nem tesz mást mint találkozik. A kis akarat csak használni akarja a világot, az önkény eltaszítja a hittől. Ennek az embernek a világa az értelmetlen végzet világa. Mikor erre ráébred eljön a kétségbeesés órája. Ráeszmél bukottságára. Ez az ember az ego embere, ő a szubjektum. A találkozások embere a személy, szubjektivitás. Azáltal létezik, hogy viszonyba lép. A sok ego világa a rabság világa, az egymás taszításának világa. A személy viszont kimondja és megéli: „legyen meg a Te akaratod”.

A Te minden ember elé odalép. Erre válaszol az Én. Ebből a találkozásból születik minden élet. Buber innen már teodíceát ír. A találkozásban, a Te-ben a világot megragadni, a világnak megadni a maga jogát és a maga igazságát, semmit Isten mellett, de mindent benne megragadni – ez a tökéletes viszony.

A velünk átellenben lévő csak megszólítani lehet, kimondani nem. Ez a sejtés egy teljes teológiai rendszerre szerveződik, amelyben Isten és ember kölcsönösen egymásra utalt. Ez az egymásrautaltság az a végső elv, ami minden más kapcsolat alapja. Ebben a pillanatban hullik le minden fátyol, és ennek a fényében válnak egyértelművé a tetteink. Ez a Te világ kontinuum, ahol a viszonyok elszigetelt mozzanatai a kapcsolat világlétévé kapcsolódnak össze. Ez a kapcsolatrendszer irányítja a világot, ezen keresztül hat a szellem és tudja megváltoztatni az Az világot. A megszállottat úgy lehet meggyógyítani, hogy kapcsolódásra ébresztjük és neveljük.

Az embernek meg kell fordulnia, az Az világ helyett a Te világának erejéből táplálkoznia. Az örök Te világa az a rendszer amibe minden más rendszer benne foglaltatik, de maga nem foglaltatik semmilyen rendszerbe. Istentelen az, aki a világot mint használandót ismeri, mert Istent sem ismeri másként. Ő és nem az ateista az istentelen.

A kapcsolatok világa sem a használat tere, az legfeljebb a porszívóügynököknek jó, a kapcsolat világa a találkozások helye kell,

hogyan legyen. Ebben a térben kell megnyilvánítani az igazságot. Az igazság azonban nem a kell, hanem a szabad cselekvés. Nem tehetünk mást, mint járhatunk az utunkon és a tett által bizonyíthatjuk az igazságot. Ezt nem kell tennünk, de nem tehetünk őszintén másként. Az Istennel való találkozás nem azért történik az emberrel, hogy Istennel lalkozzék, hanem, hogy az értelmet tettel bizonyítsa a világban. Ebben az igazságban a világ vallásainak kinyilatkoztatásai megegyeznek.

Buber már 1923-ban leírja, vagy megtérünk az Az világból, hajlandóvá válunk a találkozásra, vagy a saját rendszereink fognak felfalni bennünket. Világosan leírja, hogy az ember vagy tárgy vagy viszony.

A viszonyokkal empirikusan csak az 1900-as évek végétől kezd el foglalkozni. Napjainkban vált egyértelművé, hogy a kapcsolatok hálói ismeretlenül is hatnak a cselekedeteinkre. Sőt, még a múltunkból is öröklődnek a kapcsolatok által az idegrendszerben rögzített kialakított mintázatok.

A közösségi hálózatok elmélete

A jog, az erkölcs, az állam, a gazdaság kivétel nélkül a találkozások során előálló mintázat. Ezek a közösségi mintázatok teszik lehetővé az egyre hatékonyabb életet. Azt, hogy egyre többen tudjunk egymás mellett, együttműködve élni. Ezeknek a mintázatoknak az elemzése rendkívül fontos, hiszen például az emberi agy egyes területeinek elemzéséből is sokat megtudunk például a beszédéről, vagy a látásról, azonban nem szabad azt hinni, hogy ezek a területek a központi idegrendszer többi része nélkül működőképesek lennének. És magáról a gondolkodásról még nem is beszéltünk. Ugyanígy a kapcsolatrendszerben a mintázatok lényegesek, de csak a teljes hálózatot vizsgálva tehetünk egyetemes érvényt megközelítő kijelentéseket.

A hálózatok társadalmat formáló működésének egyik első jele a boldogság terjedése volt. Az érzelmekről kiderült, hogy nem csak diadikus (barátok közötti közvetlen), hanem hiperdiadikus, a közvetlen kapcsolatokon túlmutatóan is képesek hatást kifejteni. A „kommunikáció” több lépés távolságon keresztül is túlmutat az egyéneken. Christakisék felmérése szerint 15%-al nagyobb annak a valószínűsége, hogy egy egyén boldog, ha van olyan közvetlen kapcsolata (egy lépés) aki szintén boldog, a barátunk barátja (két lépés) boldogsága 10% mértékkel növeli a mi boldogságunk valószínűségét, a barátunk barátja barátjának a boldogsága pedig 6%-al. Figyelemre méltó adatok ezek, ha tudjuk, hogy minden ember a világban egymástól mindössze maximum hat lépés távolságra van, és ebből a hatból három lépés távolság még szignifikánsan hat ránk, úgy, hogy nagy valószínűséggel nem is ismerjük a barátunk barátjának a barátját⁶³.

A gazdasági szemléletekkel szemben világossá válik, hogy a boldogságunkat nem a pénz, hanem a barátok, család javítja. Ez pontosan ellentétes a sikeresség mai kommunikációjával. Pedig egyszerűen egy boldog barát által 9%-al nő a saját boldogságunk esélye Christakisék felmérése alapján. Végre komolyan kellene venni Buber felszólítását a találkozásra⁶⁴. Ahogy ezt Szókratész megfogalmazta a védőbeszédében: „nem a vagyonból

⁶³ Egy kontrollfelmérés szerint 10000 USD fizetésemelés csak 2%-al emeli a boldogság valószínűségét. Christakis, Kapcsolatok ... 65-67.

⁶⁴ Ebbe az irányba mutat a **gross national happiness** mérése.

The Bhutanese grounding in Buddhist ideals suggests that beneficial development of human society takes place when material and spiritual development occur side by side to complement and reinforce each other. The four pillars of GNH are the promotion of sus-

lesz az erény⁶⁵, hanem az erényből a vagyon és minden más jó az ember számára.” A közösségi kapcsolatok⁶⁶ alapja az interakció, amelynek rendszerét Czákó Kálmán írja le kiválóan. Megállapítja, hogy „a **hatásgyakorlás** során nem csupán interakciók valósulnak meg a gyakorlatban, hanem az egymásra ható személyek is megváltozására, kulására is figyelemmel kell lenni. Ezt jelöli az üzenetváltó hatások **tranzaktív** jelzője. A tulajdonság abból a tényből fakad, hogy miközben a hatásgyakorló másra hat, maga is megváltozik. A hatás befogadója válaszüzenete során hat a vele kapcsolatban álló személyre és eközben ő maga is megváltozik. A kölcsönös egymásra irányulás kiegészül az üzenetváltó felek egyidejű belső változásával. Külső és belső események valósulnak meg az üzenetváltás során. Valójában a hatásgyakorló lesz mindig a másik nevelője és a kölcsönös üzenetváltás eredményeként mind a nevelő, mind a nevelt változik a nevelés folyamatában.” Alapelv tehát ez a kölcsönös egymásrautaltság. További helyes meglátása, az is, hogy „a szituáció személyei a figyelembe vett viszonyok alapján több szerepben lehetnek hatásgyakorlók. A személyek nem változatlan, statikus pontjai a valóságnak, nem aszerint kezelendők. Az egyes személyek saját belső változását, valamint a diádikus, triádikus, tetrádikus kapcsolatai szerinti változását is kell figyelembe venni, ha a teljességre törekszünk. A szerepet betöltők adatcsoportjai (1.) a nevelt személy (érintettség vonatkozásában a bio-pszicho-szocio) adatai, (pl. IQ, B5, időstruktúra, szociometrikus jellemzők, státus), (2.) a nevelt személyhez rendelt felelős személy adatai (érintettség szerint a kompetencia, vonatkozó személyes), (3.) professzionális (érint-

tainable development, preservation and promotion of cultural values, conservation of the natural environment, and establishment of good governance. At this level of generality, the concept of GNH is transcultural—a nation need not be Buddhist in order to value sustainable development, cultural integrity, ecosystem conservation, and good governance. Through collaboration with an international group of scholars and empirical researchers the Centre for Bhutan Studies further defined these four pillars with greater specificity into eight general contributors to happiness- physical, mental and spiritual health; time-balance; social and community vitality; cultural vitality; education; living standards; good governance; and ecological vitality. Although the GNH framework reflects its Buddhist origins, it is solidly based upon the empirical research literature of happiness, positive psychology and wellbeing. GNH value is proposed to be an index function of the total average per capita of the following measures:

1. Economic Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of economic metrics such as consumer debt, average income to consumer price index ratio and income distribution
2. Environmental Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of environmental metrics such as pollution, noise and traffic
3. Physical Wellness: Indicated via statistical measurement of physical health metrics such as severe illnesses
4. Mental Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of mental health metrics such as usage of antidepressants and rise or decline of psychotherapy patients
5. Workplace Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of labor metrics such as jobless claims, job change, workplace complaints and lawsuits
6. Social Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of social metrics such as discrimination, safety, divorce rates, complaints of domestic conflicts and family lawsuits, public lawsuits, crime rates
7. Political Wellness: Indicated via direct survey and statistical measurement of political metrics such as the quality of local democracy, individual freedom, and foreign conflicts.

http://en.wikipedia.org/wiki/Gross_national_happiness

65

Az erény hitelesíti a kapcsolatot. Enélkül nem jöhetnek létre tartósan működő kapcsolatok.

A hit, a remény és a szeretet a teológiai erények, amelyek közvetlen kapcsolatot jelentnek a transzcendenssel. Az okosság, igazságosság, lelki erősség és mértékletesség pedig a kardinális erények, melyek a hétköznapi gyakorlatában vezetik az embert a boldog életre. Az okosság alkalmassá tesz a végső cél felismerésére és annak a megfelelő eszközökkel való követésére. Képes az akarat irányítására, önmaga átlátására (kontrolljára). Az igazságosság alkalmassá tesz arra, hogy mindenkinek megadjuk a jogát (ius suum chiunque tribuere), hogy elismerjük a tekintélyt és irtalmassak legyünk. A lelki erősség alkalmassá tesz arra, hogy nagyobb jók érdekében lemondjunk pillanatnyi javakról, hogy vállaljuk a veszélyt és képesek legyünk szembenézni a halállal. A mértékletesség az önuralomra tanít, testben, akaratban és értelemben egyaránt. Az embert megértővé és kifinomulttá teszi. Már itt is bizonyításra kerül, hogy az erény nem csak egyszerűen az ember érdeme, hanem az Istennel való kapcsolat egyik eleme. Az ember legvégső célját az erényes élet alapozza meg, amely erényeknek az egyén egész lényét át kell járniuk, amelyekhez a személynek hűséggel kell ragaszkodnia. Maga az erény nem születik az emberrel, csak az erény képessége. Ezért hosszú és kitartó gyakorlással (aszkezis) kell az igazi erényt mindjobban elsajátítani, egészen addig, amíg mindenestül átjárja az embert, minden tettét irányítani kezdi a végső értelem felé. Minden felhasználás szerint igaz az a kijelentés, hogy az erkölcsi cselekvést az erények vezérlik. Minden erények legfontosabbika Szent Tamás rendszerében a méltányosság (epikeia, aequitas). Ez az elv az, amely az általános igazságokhoz hangolja a konkrét cselekvéseket. Isten legvégtelenebb szándékához igazítja az egyes emberi tetteket. Ez az a kapocs, amely a legáltalánosabbat és a legegyszerűbbet összeköti a cselekvések világában. Mindez tehát lehetővé teszi, hogy az emberi cselekvést meghatározó szabályokat egy magasabb elv fényében értelmezzük.

tettség szerint a kompetencia, foglalkozási, kulturális) adatok, (4.) generációs adatok (érintettség szerint a biológiai, pszichikai, szocio-) adatok. A személyek közötti hatások révén hatásláncok jönnek létre, majd belőlük hatásháló alakul ki. A szituációban szereplő személyek között üzenetváltó **hatáskapcsolatok** működnek, melyhez személyes, a közösségi és a kulturális folyamatok kapcsolódnak szükségszerűen. Nem passzivitásra ítélt, nem elszigetelten él az ember a kapcsolatrendszer egészében. Tevékeny **hatótényezőként**, szerepvállalóként módunk van a hatásgyakorlásra. Az ember hatásgyakorló lényként képes újat létrehozni, képes választani a lehetőségek között, képes kivitelezni terveit. Az emberi tevékenység eredményes lehet. A célok függvényében képesek vagyunk fejlődni és a **fejlődést előmozdítani**. Azonban sohasem leszünk képesek a létező dolgok egész rendszerét létrehozni, a létező dolgok közül bármit választani, és nem is helyezkedhetünk a természet fölé, hogy bármit megtegyünk. Korlátozott emberi létezés az osztályrészünk, melynek azonban még korántsem jártuk be minden terét, nem merítettük ki minden lehetőségét”.

Czakó – pedagógusként a személyből indul ki, a kapcsolati rendszerek központjaként kezelve azt. A kapcsolatok forrásaként kezeli a személyt, noha a helyzetnek van egy fordított aspektusa is, a kapcsolatok hozzák létre a személyt. Ahogy ezt a perszonalisták ill. Rahner megfogalmazza: a találkozás, a szó hatására leszünk énné. Első tapasztalatunk a megszólítotttság, nem pedig a szólás tapasztalata. Első lépésben a személy az ige hallgatója, nem kimondója.

A tranzakció-analitikus modell a tranzakciók több szintjét különbözteti meg elsődlegesen annak területi (térbeli) vonatkozásaiban. Nem veszi azonban figyelembe az idő tényezőt. „Mindenki betöltött szerepéhez jogok és kötelezettségek tartoznak, melyek a menedzselts esettel összefüggésbe hozhatók. Minden ami egy nagyobb, összetettebb, integráltabb rendszer részeként érvényesül, meghatározza a kisebb, kevésbé összetett, kevésbé integrált valóság lehetőségeit. Az ember minden valóság formálója lehet, és a meglévő lehetőségrendszerben választhat. A közösségteremtő lényként is definiálható ember képes új helyzetben más személyeket felruházni új jogokkal és új kötelezettségekkel. Olyan dinamikus hatásrendszert képez a tranzaktív, üzenetváltó hatásrendszer, melyben az adott eset-menedzselés optimális eredményt hozhat a tágabb környezetben való értelmezés szempontjából is.”

A modell kifejezetten értékes abban a vonatkozásban, hogy felhívja a figyelmet a tranzakciók komplexitására és ami talán még fontosabb az egymásba ágyazottságukra.

Közösségi létezés

Ahogy megállapítottuk, az ember életének bizonyos szintjein élhet magányosan. Azaz a boldogságérzetét legjobban meghatározó személyes szinteken létezhet magányosan, bár ettől még tagja lesz például egy államnak ill. annak jóléti rendszereinek. Sajátos adottság, hogy a magány kialakulása is hálózati jelenség. Christakisék felmérése szerint a magányosság valószínűsége 52%-al növekszik, ha egy tőlünk egy lépésre lévő személy magányos. A két lépésre lévő magányos 25%-al, a három lépésre lévő pedig 15%-al növeli saját magányosságunk esélyét⁶⁷. A magányosság és a boldogság korrelatív jelenségek, és egyik sem változtathatatlan jelenség. Ha van olyan barátunk, aki az elmúlt hat

hónapban boldog volt, az 45%-al növeli saját boldogság-esélyünket, egy év távlatából ez az esély 35% és minél hosszabb ideje voltak a barátaink boldogok utoljára, annál inkább fogja a „boldogság hatása”⁶⁸. Az ember boldogságérzetét alapvetően nem kizárólag ő maga, nem is a körülményei, hanem a kapcsolatai határozzák meg. Az, hogy valaki mennyire érzi magát boldognak nem elsősorban attól függ, hogy lett-e ötöse a lottón, hanem attól, hogy képes-e közösségben élni.

Ahogy a magány ismétli magát a társadalom szövedékének peremén, ugyanígy a közösség képes újabb közösségi kapcsolatokat létesíteni. Ennek egyik legtipikusabb esete, hogy tartós kapcsolatokat tartós kapcsolati hálók létesítenek. A Chicago Sex Survey adatai alapján egyértelmű, hogy tartós kapcsolatok a családtagok, barátok bemutatásai alapján jönnek létre túlnyomórészt, míg a futó kalandok önbemutatásból származnak⁶⁹.

A hálózatok sokat segítenek abban, hogy ne legyünk magányosak. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy az ego-világunk⁷⁰ hálózata csupa vidámság volna. Ebben a hálózatban zajlanak ugyanis a küzdelmeink is. Itt jelennek meg a versenytársak, itt kell valamilyen szempontból a legjobbnak lennünk ahhoz, hogy mi alakíthassuk ki a kívánt kapcsolatot. Ugyan Brad Pitt valószínűleg szebb nálam, de mivel nem szerepel az ego-világomban, ezért vele nem kellett megküzdenem házastárs választáskor. Meg kellett azonban küzdenem azokkal, akik az én igazi versenytársaim voltak.

Ennél is nehezebb az ego-világ bővítése, hiszen újabb és újabb szempontrendszer szerint kell képessé válnunk arra, hogy mi létesíthessük a kapcsolatot. Meg kell tehát küzdeni a világ kiszélesítéséért. Ebben az értelemben a hálózatok világa „kasztosodott”. Ahhoz, hogy Angelina Jolie kezét elnyerjem be kell lépni Hollywood küzdőterére. Ha ez sikerül, innen már csak egy lépés Angie. Na de odáig eljutni... Mindez persze fokozottan igaz a gazdaságra és a politikára. A hálózatok egyszerre befogadóak és kirekesztőek. Erről beszél a posztmodern kirekesztés elmélete is.

A hálózatok olyan kemény tények, amelyeknek a figyelembevétele elengedhetetlen a jog és államelméletek megalkotása során. Az individuális jogok központba helyezését át kell, hogy vegye a hálózat és annak részeinek centralitása. Az egészséghez való jog túlnyomórészt nem attól függ, hogy én kapok-e egészségügyi ellátást, hanem attól, hogy a körülöttem lévők megkapják-e ezt. Különösen igaz ez a prevencióra. Egy fogyókúrázó fókuszcsoportnak nem csak a tagjai, hanem a környezetükben élők is elkezdtek fogyni⁷¹. Hazánkban a cigányság egészségügyi helyzete az egyébként katasztrofális egészségügyi helyzetben lévő többségi társadalom állapotánál is rosszabb. A változtatáshoz nem elégséges egyszerű szűrőprogramok meghirdetése, nem elégséges a személyeknek szóló tájékoztatás sem. Tudatosan létre kell hozni egészségesen élő cigány csoportokat. Ezek tudják a leghatékonyabban megerősíteni és másolni a mintákat. Mindez természetesen hosszabb folyamat, hiszen talán csak évek múlva látszik, hogy az egészségmegőrzés mennyire fontos. Éppen ezért fontos a hálózat kulcsszereplőinek azonosítása és meggyőzése. Ehhez jó példa lehet, ha egy csoportot véletlenszerűen akarunk járványos fertőzés ellen beoltani, a járvány nagy valószínűségű megelőzésének eléréséhez a csoport 95%-át kell beoltani. Ha azonban a hálózat gócpontjaira koncentrálva oltunk, elég kb. 30%-ot. Tekintettel arra, hogy a teljes hálózatot általában nem ismerhetjük, a központok megkereséséhez alkalmas módszer lehet, hogy a véletlenszerűen kiválasztott személyeket

68 Im, 71.

69 Im, 80.

70 Az én által közvetlenül ill. közvetetten érzékelt hálózatrész

megkérdezzük, kit ismernek. Logikus, hogy a legismertebbeket fogják a legtöbben megnevezni⁷². Természetesen gondolhatunk itt olyan akciókra is, amelyek során például a foglalkoztatottakon keresztül gyakorolunk hatást a foglalkoztatott környezetére egészségügyi szempontból is.

A hálózatok alapszabályai

Egy történelmi példa

Mert ahogy egy testben több tagunk van, s minden tagnak más a szerepe, sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak, s a nekünk juttatott kegyelem szerint adományaink is különböznek: aki a prófétálást kapta, tegyen tanúságot a hit szerint, aki tisztséget kapott, töltsse be tisztségét, aki tanító, tanítson, aki a buzdítás ajándékát kapta, buzdítson, aki jótékonykodik, tegye egyszerűségben, aki előjáró, legyen gondos, aki irgalmasságot gyakorol, tegye örömet. Róm 12.4-12.9

A katolikus egyház történelmi fejlődése jellemzően hálózatos fejlődés. Szent Pál útjai során a hit igazságait elvitte a korabeli világ legfontosabb helyeire. A zsidó diasporák élő kapcsolatai alkalmasak voltak arra, hogy a hit új igazságai a mindennapi élet részévé váljanak a saját közösségeken belül továbbá a pogányok között is⁷³.

Szent Pál számára a missziós munka csekély sikert hozott. A leggyakoribb példa Korintus. A város lakosságát 100 000-re becsülik, miközben a működő keresztény közösség mintegy 50-100 embert tehetett ki. A térítés sikeressége alig érte el az egy ezreléket. Pál örült, ha 1000 emberből egyet meg tudott téríteni. Falusi körülményeinkre lebontva: egy kétezer lelket számláló községben három–négy hívővel rendelkezni olyan siker, amit Pál soha nem ért el, még csak nem is álmodhatott róla. Ez is oka lehet annak, hogy nem ment falura. Nagy városokba kellett mennie, ahol bőségben volt emberanyag, hogy néhány hívőt összehalászhatson.

A nagy városokban könnyebben terjedhetett az ige, mivel megvolt a „kritikus tömeg” ami a hálózatosodás egyik alapkritériuma. A több tízezer kilométer megtett út hatékonyan vitte el a világ különböző szegleteibe Krisztus igéit. Mindez hatalmas nyitás volt ahhoz képest, hogy Jézus mindössze néhány száz kilométeres területen belül mozgott.

Az így kialakult rendszer később volt arra alkalmas, hogy a római birodalom hierarchiáját magára véve ezeröttszáz éven keresztül államvallás lehessen. Természetesen már ennek a változásnak az előkészítése is jóval korábban megtörtént: a római levél így fogalmaz:

⁷² Im, 150-151, Cohen, R., et alii, Efficient Immunisation Strategies for Computer Networks and Populations, in Physical Review Letters, 2003, (91) 247-501, Leskovec, J., et alii, Cost-Effective Outbreak Detection in Networks, in Proceedings of the 13th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, New York 2007, 420-429.

⁷³ Így helyzete Jézus minden tanítványánál alkalmasabbá tette, hogy a legkülönbözőbb fölfogású és képzettségű emberek nyelvére lefordítsa az evangéliumot. Zsidó volt a zsidóknak, görög a görögöknek. Mindenkinek mindene lett – így fogalmazta meg egyszer később az ígehirdetés máig érvényes programját (vö. 1Kor 9.20–23). Tökéletes szinten birtokolta a teológiai érvelés képességét (2Kor 12,1 sk.). Úgy beszélt, mint környezetének vándor tanítói, himnikus nyelven magasztalta Isten nagy tetteit (Róm 8,31 sk.) de a korintusi kikötőmunkások nyelvét is ismerte. Leveleiben vannak bensőséges helyek az egyházközség megnyerésére (2Kor 6,11; 7,2). Van bennük szeretetreméltó kedvesség, amikor ott kér, ahol követelhetne, hogy egy szökött rabszolga részére lehetővé tegye a büntetés visszavételét (Filem). Gondolkodásmódjára jellemző a világosság (2Kor 2,17; 4,2 sk.) és a kérdésfeltevés radikalizmusa.

Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet.

A felsőbbség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót és megdicsér:

Mert az Isten eszköze a javadra. De ha gonoszságot művelsz, rettegj, mert nem hiába viseli a kardot. Isten eszköze, hogy a gonosztevőt megbüntesse.

Alá kell tehát magadat vetned neki, nemcsak a megtorlás miatt, hanem a lelkiismeret szerint is. Ezért fizettek adót is, hiszen akik behajtják, Isten szolgálói. Adjátok meg mindenkinek, ami jár neki: akinek adó, annak az adót, akinek vám, annak a vámot, akinek hódolat, annak a hódolatot, akinek tisztelet, annak a tiszteletet. (Róm 13.1-13.7)

Később azonban pontosan ez a hierarchikus viselkedés volt az, amelyik versenyképtelenné tette a katolikus egyházat a szociális mozgalmak területén. Hiába próbálta meg XIII. Leó pápa felvenni a küzdelmet a Rerum Novarum kezdetű enciklika szerint a marxizmus rémével, az új kísértet megállíthatatlannak tűnt mind a mai napig⁷⁴.

A posztmodern gondolkodás azonban újra visszairányítja a figyelmet a zsidó hagyományokra⁷⁵. Az a tény, hogy a posztmodern gondolkodás kizárólag ebből a forrásból táplálkozik, felhívja a figyelmet arra az időre, amikor a klasszikus dicsőséges hatalmi rendszerek még nem voltak részei az egyházi gondolkodásnak. Természetesen a posztmodern gondolkodás sem oldja meg a problémákat. Sőt a pusztában bolyongó nép tüneteit mutatja: a stabilitás, a középpont keresését. A széttöredezetséggel a bizonyosságot – ha egyáltalán van ilyen.

A zsidó hagyomány újra a világnak szegezte a kérdést: hol a középpont? Van-e középpont? Eljön-e?

⁷⁴ Birher N., A szubsziaritás mint a hálózati kapcsolatok egyik alapelve, in Szubsziaritás és regionalitás az egyház és államszervezetben, Pécs, 2010, 34-44.

⁷⁵ Salmann E. Röntgenaufnahme unserer postkonziliaren Seelenzustandes. Kirche und Moderne, in Unum Omnes in Christo, Pannon-

A kereszténység tudja a választ, azonban nem mindig képes azt jól megfogalmazni. Szent Pál módján körül kellene járni a világban és elmondani az igazságot, Krisztus egyszerű igazságát.

Szeressetek tettetés nélkül, irtózzatok a rossztól, ragaszkodjatok a jóhoz.

A testvéri szeretetben legyetek gyöngédek egymáshoz, a tiszteletadásban előzzétek meg egymást.

A buzgóságban ne lankadjatok, legyetek tüzes lelkiütek: az Úrnak szolgáltok.

A reményben legyetek derűsek, a nyomorúságban béketűrők, az imádságban állhatatosak.

Segítsetek a szenteken, ha szükségben vannak, gyakoroljátok a vendégszeretetet.

Áldjátok üldözőiteket, áldjátok, s ne átkozzátok.

Azokkal, akik örülnek, örüljétek, s a sírókkal sírjátok.

Éljétek egyetértésben. Ne legyetek fennhéjázók, hanem alkalmazkodjatok az egyszerű emberekhez. Ne legyetek magatokkal eltelve.

Rosszért rosszat senkinek ne fizessetek. Törekedjétek arra, ami jó minden ember szemében.

Amennyire rajtatok áll, éljétek mindenkivel békességben.

Ne szolgáltatassatok magatoknak igazságot, szerettem, hanem hagyjatok teret az Isten haragjának, hiszen írva van: "Enyém a bosszú, én majd megfizetek" - mondja az Úr.

Sőt, ha ellenséged éhezik, adj neki enni, ha szomjazik, adj neki inni. Ha ezt teszed, izzó paraszat raksz a fejére.

Ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, inkább te győzd le a rosszat jóval.

Ne tartozzatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel, mert aki embertársát szereti, a többi törvényt is megtartja.

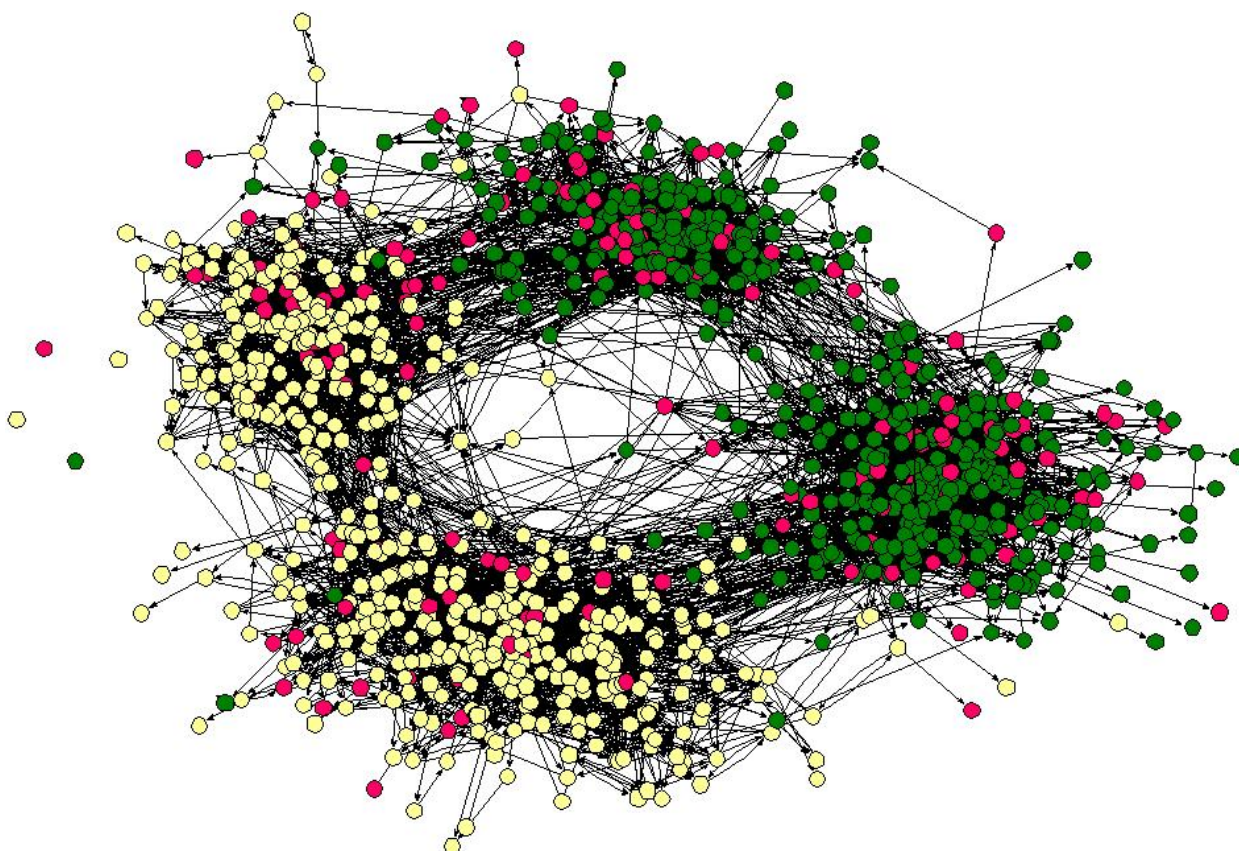
Hiszen a parancs: ne törj házasságot, ne ölj, ne lopj, a másét ne kívánd, s ami egyéb parancs még van, mind ebben az egyben tetőződik: Szeresd embertársadat, mint saját magadat. Róm. 12.10-

A hálózatokról szerzett alapismereteink

I. Kritikus tömeg – Gyenge kapcsolatok

A hálózatok fontos kritériuma, hogy tagjaik kapcsolatban állnak egymással, elemeik össze vannak kötve. A hálózatokban fontos, hogy az információk gyorsan terjedjenek, azaz az elemek *hatékonyan* legyenek összekötve. Minél nagyobb egy hálózat annál fontosabb a kapcsolatok hatékonysága. Az összeköttetéseknek úgy kell létrejönnie, hogy minél előbb elérhető legyen a rendszeren belül bárki, anélkül azonban hogy mindenkinek mindenkiel közvetlen kapcsolatban kellene állnia. A kisvilág szerű felépítés pontosan azt teszi lehetővé, hogy a sok elemből álló rendszeren belül mindenki legfeljebb néhány (be-látható) lépésen belül elérhesse a másikat.

A kapcsolatok lehetnek közvetlenek és erősek, illetve gyengék. Az erős kölcsönhatások biztosítják az elsődleges stabilitást. A gyenge kapcsolatok a megfelelően kiegyensúlyozott működésért felelősek. Ezekből a gyenge kapcsolatokból kell, hogy megfelelően sok legyen a társadalomban. A következő ábra egy amerikai egyetem kapcsolati rendszerét mutatja be. Jól láthatók az egyes szorosan kötődő csoportok (etnikai hovatartozás szerint), illetve az őket összekötő/összetartó gyenge kapcsolatok.

1973-ban Mark Granovetter határozta meg az azóta sokszor bebizonyított tételt: *a gyenge kapcsolatok stabilizálják a társadalmi hálózatokat*. Ha eltávolítjuk az erős kölcsönhatá-

sokat, a hálózat először megváltozik, majd szétesik, és ezzel, ha addig élt, meghal. Ha a gyenge kapcsolatokat távolítjuk el, első ránézésre nem történik semmi. A hálózat él, válaszlai ugyanazok. Itt azonban pontosítani kell! A hálózat válaszainak *átlaga* marad ugyanaz. A válaszok *szórása*, *változékonysága* azonban a gyenge kapcsolatok eltávolításával egyre nő. Gyenge kapcsolatok nélkül a hálózat instabil és kiszámíthatatlan lesz. Fontos tehát az erős kölcsönhatás, hiszen nélküle szétesik a világ. De fontos a gyenge kapcsolat is, hiszen nélküle a világ kiszámíthatatlan, fenyegető, félelmetes és élehetlenül instabil marad. Ezt a definíciót először Eric Berlow fogalmazta meg 1998-ban: akkor gyenge egy kapcsolat, ha eltüntetése után a hálózat válaszainak átlaga nem változik meg, de a válaszok változékonysága, szórása nő⁷⁶.

Ahhoz, hogy egy hálózat kialakuljon kellő számú elemre, illetve megfelelő arányú gyenge ill. erős kapcsolatra van szükség. A gyenge kapcsolat stabilizáló szerepét az emberi közösségekben gyakran a nők látják el. A nők társadalomalkotó szerepének hiányában egyes rendszerek szélsőségessé válhatnak. Erre lehet egy részben igaz példa az iszlám nőkhöz való viszonya. A nők közéletből való kirekesztése könnyen vezethet radikalizmushoz, a közéletbe való bekapcsolásuk pedig a feszültségek oldásához.

II. Skálafüggetlenség

Kinek mennyi kapcsolata van? Akár az olvasók közt is vannak jónéhányan, akiknek nincs, vagy csak kevés barátjuk van. Másoknak, keveseknek viszont sok, akár több tucat barátja is van. Vizsgálatok igazolták, hogy annak az esélye, hogy valakinek egy nagyságrenddel több barátja legyen, éppen egy nagyságrenddel kevesebb. Azaz: a barátok mennyiségét leíró összefüggés minden méréstartományban ugyanolyan. Az önszerveződő hálózatok függetlenek az alkalmazott skálától, skálafüggetlenek⁷⁷. Ilyen hálózatok pl. az idegsejtek hálózata⁷⁸, az internet, vagy az emberi kapcsolatok rendszere.

Benoit Mandelbrot ezt a hatást Máté-hatásnak nevezte el. A Máté-hatás a Bibliára, Máté evangéliumának egy helyére utal: "a kinek van, annak adatik" (Máté 25:29). A skálafüggetlen eloszlás a preferált kapcsolódásból fakad. Aki előbb ott volt, annak jóval több esélye van arra, hogy szomszédjai legyenek, mint annak, aki később érkezett. Az önszerveződő hálózatokban az elsők jó eséllyel indulnak. Gondoljunk csak a pilótajátékokra. Ez az a pont, ahol a hálózatok megtanítottak minket a siker első titkára: ha tudunk, próbáljunk meg elsők lenni. Ezzel együtt azonban az elsőség még koránt sem garantálja a sikert. Alkalmasnak is kell lenni a kapcsolatok létesítésére.

⁷⁶ Csemely Péter, www.mindentudasegyetem.hu

⁷⁷ A skálafüggetlen gráfok kis-világ tulajdonságuk. A klaszterezettség egy hatványfüggvény fordítottja szerint arányos bennük a fokszámmal (vagyis a kis fokszámú pontok sűrű részhalókat alkotnak, és ezeket a részhalókat nagy fokszámú csomópontok kapcsolják össze). A skálafüggetlen rendszerek rendkívül hibátűrők a véletlen hibákkal szemben, azaz rendkívül sok véletlenül választott pontot eltávolítható úgy, hogy a rendszer továbbra is összefüggő marad. Másfelől viszont nagyon sérülékenyek a célzott támadásokkal szemben, viszonylag kevés csúcsot eltávolítva a legnagyobb csomópontok közül a hálózat azonban darabjaira hull. http://hu.wikipedia.org/wiki/Sk%C3%A1laf%C3%BCggetlen_h%C3%A1l%C3%B3zat

⁷⁸ A sejtnyúlványok olyan komplexek, hogy mindegyikük képes 20-30 ezer másik idegsejt nyúlványaitól elektromos impulzusokat fogadni, és saját kisüléseit (az információ továbbítását jelentő impulzusokat) újabb 30-40 ezer hasonló idegsejthez továbbítani. Tovább fokozza a rendszer komplexitását, hogy egy-egy ilyen sejtek közötti kapcsolat, szaknyelven szinapszis, amelyből a sokmilliárd agykérgi idegsejt mindegyike 50-80 ezerrel rendelkezik, nem állandó erősségű. Ezek a kapcsolatok használatától függő módon képesek megerősödni vagy gyengülni, és tulajdonképpen ez a memória sejtszintű alapja. Egy memórianyom tárolásához azonban nem két sejt között, hanem több százezer vagy millió idegsejt adott mintázatai között kell a kapcsolatnak tartósan megerősödni, s a későbbiekben ennek a sejt-kombinációnak az együttes kislülése jelenítheti meg tudatunkban ezt az emléknymot. Egy komplex emléknymomban számos érzékszervi információ kapcsolódik össze, például egy kerti sétára visszaemlékezve egyszerre jut eszünkbe a virágok színe, illata, a madarak éneke. Ezeknek az egyes érzékszervi információknak az elsődleges agykérgi feldolgozása más-más kéregterületeken történik, majd egy speciális kérgi régióban, a hippocampusban, kapcsolódnak össze egy egységes perceptummá (érezletté) a tartós beé-

A skálafüggetlenség másik lényeges jellemzője, hogy a nagy fokszámú csúcsok általában össze vannak kötve egymással. Mindez azt jelenti, hogy a „központi” elemek kapcsolatban vannak egymással.

A térben a skálafüggetlenséget fraktálnak hívjuk. A fraktál önhasonló objektum. Ilyen a hópihe, a hegy, a fa, a felhő és még a fodrozódó hullámok is a tavon, de önhasonló a galaxisok sűrűségeloszlása is. Természetes környezetünk fraktáljellegű. Az önhasonlóság önmagában nem elég ahhoz, hogy az ismétlődő alakzatok eloszlása skálafüggetlen vagy fraktálszerű legyen. A méhkas sejtjei is hasonlítanak egymásra, de méretük nem különbözik. Az önmagukhoz hasonló, de méreteloszlásában skálafüggetlen alakzatokat nevezük fraktáloknak. Ezek az alakzatok a környezetünk megszokott részei. Az önhasonló elemek egyszerre hordozzák magukban a kiszámíthatóságot és a véletlenszerűséget.

III. Célszerű véletlen

A skálafüggetlenség nemcsak térben, de időben is jelentkezik. Benoit Mandelbrot – a korábban említett Máté-hatáshoz hasonlóan – e hatást József-hatásnak nevezte el. A József-hatás elnevezés a bibliai hét szűk és hét bő esztendőre utal. A véletlenszerű események sokszor nem véletlenek. Az önszerveződő hálózatok, a természetes környezet véletlenjeinek eloszlása sokszor skálafüggetlen jellegű. Mit jelent ez? A földrengések a legtöbbször kicsik. Néha azonban nagyok. Nagyon ritkán pedig sajnos nagyon nagy baj van. Ugyanígy az eső. Sokszor csak csepereg. Ritkábban zuhog.

A skálafüggetlen eloszlás időbeli vizsgálatából következtetni lehet a jövőbeli bekövetkezés valószínűségére. Ahogy a meteorológia alkalmas az időjárás egyre nagyobb biztonsággal történő előrejelzésére, ugyanígy alkalmassá válhatunk az emberi kapcsolatok rendszerének előrejelzésére is.

Hogy egy konkrét esernyő egy esős napon a buszon marad-e, azt nem tudjuk. Azt viszont már igen, hogy egy ilyen nap végén nagyságrendileg hány esernyőt talál a buszsofőr.

Brown-mozgás a gázok és folyadékok részecskéinek szüntelenül zajló, véletlenszerű mozgása, amelyet Robert Brown fedezett fel vízben elkevert virágporszemcsék vizsgálata során. Einstein magyarázata szerint a jelenség azért következik be, mert az oldószer molekulái megfigyelhetetlen, de állandó hőmozgásuk következtében a szuszpendált részecskéket véletlenszerűen ide-oda lökdösik. A Brown-mozgás az anyag atomos szerkezetének bizonyítékául szolgált. Ez a véletlenszerű mozgás azonban alkalmas arra, hogy előre juttassa a virágot.

Ugyanezt a jelenséget írja le a Lévy-flight szabály, aminek a lényege, hogy néhány nagyon nagy változás kapcsolódik sok kis változáshoz. Amíg a véletlenszerű mozgás mérete nagyjából azonos, azonban irányuk különbözik, addig a Lévy-flight esetében a gyakori rövid mozgások közé ritkán nagy ugrások kerülnek⁷⁹.

Mandelbrot a jelenségek megfigyeléséből fakadó következtetést Noé hatásnak nevezi. A jelenségek megfelelő vizsgálata utal a jövőben bekövetkező esemény valószínűségére.

A kaotikus rendszerek legfontosabb jellemzői a következők:

- ▶ szabálytalan mozgás;
- ▶ kis kezdeti eltérések gyorsan megnőnek;
- ▶ szokatlan, bonyolult, de jól meghatározott fázistérbeli geometria.

Ezeket a jellemzőket számszerűsíteni is lehet, a bonyolult viselkedést a *topologikus entropia*, a kezdeti eltérések gyors növekedését a *Ljapunov-exponens*, a szokatlan geometriát a *fraktáldimenzió* jellemzi.

Úgy tűnik a véletlen is célirányos a hálózatokban, a közösségi valóság irányába mutat⁸⁰. Mégpedig Buber szerint a legmagasztosabb találkozásig, a közösség teljes megéléséig. Mindezt így foglalja össze: „közeledik az országhoz, mely közöttünk, a között-ben rejtezik. Útjaink minden kanyarulata mélyebb romlásba és ugyanakkor mélyebb megfordulásba vezet bennünket. Az eseménynek pedig, melynek ember-oldala a megfordulás, Isten-oldala a megváltás.”⁸¹

IV. Kasztosodás

A nagyobb fokszámú csúcsok szükségszerű kapcsolata feltételezi, hogy fokszám szerinti „kasztosodás” alakul ki. Külön kell tehát a hálózaton belül kezelni fokszám szerint is a kapcsolatban álló elemeket. A magasabb fokszámú csomópontok körül kialakuló klikkekbe nagyon nehéz a bejutás, ahogy ezt korábban már kifejtettük.

Ahhoz, hogy mégiscsak esélyünk legyen az új rendszerekbe való belépésre gyenge kapcsolatokra van szükségünk. Ezek pótolhatják a saját erőtlenségünket. Ha vannak gyenge kapcsolataink, kitágul az agyunk. Megtanulunk más szempontokat is figyelembe venni. Megértünk másokat. A saját igazságunkat is képesek leszünk úgy megfogalmazni, hogy más is megértse. Akármilyen értéket is állít elő a tudásunk, hasznosabb, alkalmazhatóbb, elfogadhatóbb lesz, hiszen lesznek akik „legitimálnak” bennünket az új kapcsolati részrendszerben. Ez lehet bármiféle társadalmi integrációnak is a kulcsa. Tisztában kell azonban azzal is lenni, hogy a gyenge kapcsolatok önmagukban még nem tesznek a megcélzott klikk tagjává, hiába a sok gyenge kapcsolat, ez még koránt sem egyedüli garanciája a társadalmi előrejutásnak. A társadalom egyes funkciójú csoportjai jellemzően egymással létesítenek kapcsolatot⁸², és oda bekerülni a skálafüggetlenség törvénye alapján lehet csak. Azaz nagyon kevesek lesznek alkalmasak arra, hogy egy másik „funkcióval” rendelkező csoportba kerüljenek.

⁸⁰ Ezen a ponton Buber teodíceába fordítja a találkozásról mondottakat. „*Hogy Istenre szükséged van, inkább, mint minden másra, lelkedben mindig tudod, de nem tudod-e azt is, hogy Istennek szüksége van rád örökkévalósága teljességében? A világ nem Isten-játék, hanem Isten-sors. ... létezik ó szerzetesek, az, ami nem született, nem keletkezett, nem teremtett, nem formáltatott, ha nem létezne, nem volna cél – létezik, tehát az útnak célja van.*” Buber, *Én és Te*, 98-99, 110.

⁸¹ *Im*, 146.

⁸² Ugyan az idegrendszer működése is egy teljes hálózat, azonban mindez nem jelenti azt, hogy ez a hálózat ne lenne strukturált. Az egyes területek részben elkülönülten működnek. A memória bevéssződésének egyik feltétele tehát a hihetetlen pontosan időzített együttes kislüése azoknak az idegsejteknek, amelyek az adott pillanatban éppen aktiválódnak, azaz információt hordoznak. Ha 10 millisekondumnál nagyobb a különbség, akkor kapcsolatuk nem erősödni, hanem gyengülni fog. Ennek a precíz együttműködésnek, szinkronizációnak a biztosításáért felelősek a gátló idegsejtek. De hogyan lehet gátlás útján szinkronizálni? Ezt egy ismert példával lehet megvilágítani. Tételezzük fel, hogy itt valamennyien egy hatalmas medencében úszkálnak, én pedig egy több száz karú polip vagyok. Ha össze akarám hangolni működésüket, azaz a légzésüket, akkor sok karom segítségével mindenkit lehúznék a víz alá, majd jó egy perc múlva egyszerre felengednék. Az első levegővétele garantáltan mindenkinek egyszerre történne. A több száz karú polip volt ebben a példában a gátlósejt, Önök pedig az általa beidegzett serkentő sejtek. Ha ezt a lehúzást és felengedést ritmikusan ismételném, akkor minden lélegzetvételük egyszerre történne, azaz szinkronizálna, és kialakulna egy hullámtevékenység, a légzési és víz alatti fázisok váltakozása. Itt azonban nem ezer, hanem több millió serkentő sejtől van szó, melyek működését több százezer gátlósejtnak kell szinkronizálnia. Mi az, ami a százezer gátlósejt működését hangolja össze, és teszi egyben ritmikussá? A példa mellett maradván, tételezzük fel, hogy sok ilyen medence van egymás mellett, és azok mindegyikében egy-egy polip, mindegyik szabadon merítgeti az embereket a víz alá. Kell hogy legyen egy szuperpolip, amelyik már nem az emberekkel foglalkozik, hanem az összes medence felett állva valamennyibe kinyújtja egy-egy karját, és az egyes medencékben lévő polipok működését hangolja össze. A hippocampus esetében ez a szuperpolip a szeptum nevű agyterületen található pacemaker vagy ritmusgeneráló sejtek együttese. Ezekről egy *Nature*-közleményben igazoltuk, hogy szelektíven idegzik be a hippocampus gátlósejtjeit. Tehát ezek a pacemaker sejtek készítetik ritmikus szinkron aktivitásra a hippocampus gátlósejtjeit, azok pedig ebben a ritmusban szinkron hullámot hoznak létre a több millió serkentő sejt ingerelhetőségét. (Freud Tamás) A példából látható, hogy a kapcsolatok rendezettek, az egyes funkciók közti átjárás lehetetlen, vagy nehéz.

Tény azonban, hogy a kapcsolatok száma növelheti a társadalomban – saját funkcióknak megfelelő – érvényesülési esélyünket. Fontos lehet a „funkcionális hovatartozás” definiálása a hálózaton belül, figyelve arra, hogy a gyenge kapcsolatok fenntartása garantálja, hogy elkerüljük a falanszter csapdáját.

Alapelv, hogy a kapcsolatok létesítéséhez bizalomra van szükség. Bizalom híján ugyanis nem merünk kapcsolatba lépni. Bizalom híján a társadalom atomizált csoportokra szakad szét. Az ilyen társadalomban nem születnek újítások, nem teremnek új ötletek. Az ilyen társadalom veszélyes. Robbanásveszélyes. Az ilyen társadalomban minden kicsiny sértődésből bandaháború lesz, ami évekre, évtizedekre előre megmérgezi azt a bizalmat, ami nélkül nincs se stabilitás, se jólét. Társadalmi bizalom híján nem járunk messze attól, hogy felélesszük a középkori vérbosszú "nemes" hagyományát természetesen kifinomultabb módszerekkel⁸³.

Itt kell megemlítenünk az általunk János hatásnak nevezett, korábban már hivatkozott, a jelek felerősítésére vonatkozó tulajdonságát a hálózatoknak. János evangélista evangéliumának a 6. fejezetét a csodálatos kenyérszaporítással kezdi. „Van itt egy fiú, akinek van öt árpakenyere és két hala, de mi az ennyinek?”⁸⁴ – kérdezte Simon Péter. Jézus azonban „ugyanis tudta mit fog végbevinni”, ezért leültette az embereket és „kiosztotta” a kenyeret. A kenyérből és a halból mindenki tört egy darabot és továbbadta. Ötezer férfi lakott jól. Ugyanez történik a hálózatok jelerősítő képessége során, egy egyszerű információt mindenki továbbad. A végén pedig mindez társadalomformáló hatással bír. Jézus tanítása – ahogy ezt már többször megállapítottuk – ugyanígy erősödött fel. Mindenki továbbadta az Örömhírt. Nem szabad azonban elfelejteni azt sem, hogy ez a tanítás Jézus idejében nem volt képes a korabeli hagyományos struktúrákon átjutni. A korabeli elit „kasztjai” mereven elutasították a tanítást, ez volt az ami Jézus kivégzéséhez vezetett.

V. Érdek

Minden valóságos élet-találkozás, ahogyan ezt Buber megfogalmazta⁸⁵. A találkozásokat azonban csak az érdek szervezheti hálózatba. Abban az esetben, amelyikben nincs egyértelmű összetartó erő, a találkozások nem lesznek rendszerek, többé-kevésbé marandók. A kapcsolatelemzés egyik legjelentősebb feladata ezeknek az érdekeknek az azonosítása és kimondása. Ugyanúgy, ahogy az idegi működés javításában elengedhetetlen szerepe van az ingerület átvivő anyagoknak.

A transzcendentális értelemben vett közösségek számára az érdek egyértelműen az igazság⁸⁶ egyértelműsége lehet, ami a gyakorlatban nem más mint a szeretet. Értelem szerűen ezt a szeretetet is meg kell határozni.

A hétköznapokban a kapcsolatok egyik fontos összetartó eleme a pénz (anyagi előny). Ebben az esetben a kapcsolat gyakran nem személyek, hanem tárgyként felfogott személyek közt jön létre. Ugyanez a helyzet, ha a kapcsolat érdeke személyes siker, vagy

⁸³ Csermely P., Mindentudás egyeteme

⁸⁴ Jn, 6, 5-15.

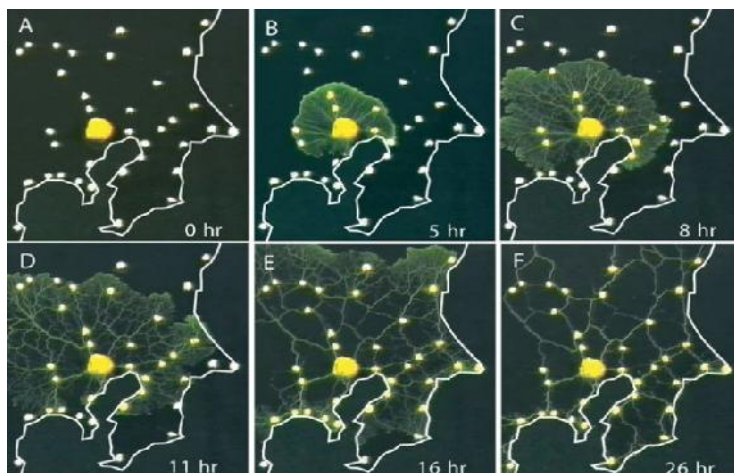
⁸⁵ Buber, M., Én és Te, Budapest 1999, 15.

⁸⁶ Jn, 14,6, továbbá az igazságnak vannak közösségi aspektusai is: Az *igazság* egyik elmélete szerint egy adott esemény tapasztalásának két vagy több egyén egyetértése tényleges valóságnak tekinthető. Ez a néhány egyén, vagy egy nagyobb közösség által elfogadott értelem az adott csoport számára igazsággá válhat. Ez azt jelenti, hogy különböző csoportok igazsághalmazai eltérőek lehetnek és ennek következtében közösségek és társadalmak meglehetősen különböző elképzelései alakulhatnak ki a külvilág valóságáról és igazságáról.

A népek vallásai és hiteli jó példák a valóság ezen szintjére. Henry David Thoreau (1817-1862) ezzel kapcsolatban jegyezte meg hogy *„Az igazság elmondásához két személy kell – az egyik mondja, a másik hallgatja”*.

egyéb személyes érdek.

Jól szemlélteti ezt a kérdést a nyálkagombának az a képessége, hogy a kedvenc táplálékának megszerzéséért pillanatok alatt kialakítsa a leghatékonyabb hálózatot. Az alábbi képen látható, hogy a nyálkagomba (sárga folt Tokió helyén) 26 óra alatt kialakította azt a leghatékonyabb hálózatot, ami egyébként szinte teljesen egybeesik a közlekedésmérnökök által évtizedek alatt kialakított rendszerrel.

VI. Kollektív gazdaságformáló képesség és erkölcsöt alkotó hálózat

Először a közgazdaság kutatói között tűnt fel az a jelenség, hogy az egyének nem képesek a megfelelő gazdasági becsléseket megtenni, a közösség azonban igen. Ez pontosan ellentmond annak a részben igaz elméletnek, hogy a „tömeg intelligenciája alacsonyabb az azt alkotó egyedek intelligenciájának átlagánál.” Francis Galton 1907-ben a Natureban írta le azt a jelenséget, hogy egy versenyen a közösség okosabb volt, mint az egyén.⁸⁷ Egy versenyen ugyanis meg kellett becsülni egy ökör testsúlyát. Aki a legpontosabb volt, díjazták. A becslések adatairól kiderült, hogy többsége kifejezetten pontatlan volt. A becslések mediánja ellenben nagyon közel volt az ökör tényleges súlyához. A legtöbb ember tévedett a súlyt illetően, azonban a csoportnak összességében igaza volt. Ugyanez az elv érvényes a gazdaságban az árak alakulására is. Továbbgondolva pedig ez a képesség lehet az alapja az egységes erkölcsi rendszer kialakításának is. Az emberek egyénként furcsa dolgokat tartanak helyesnek, közösségben azonban kialakulhat a tényleges érték. Az Egyesült Államokban a politikai eredményekre lehetett fogadni. Az egyes politikusokra leadott téték pontosabban jelezték előre a választási eredményeket, mint a közvélemény-kutatás.⁸⁸ Itt azonban megjelenhet az a kockázat, ha a téteket nem függetlenül teszik az egyének, hanem látják egymás tétjeit, eltorzul a rendszer. Gondoljunk csak arra, mennyire könnyen alakulhat ki öngerjesztő pánik például a pénzügyi szektorban. Ugyanilyen módon az ízlés is alakítható. Egy kísérlet szerint nagymértékben függ attól egy zeneszám megítélése, hogy tudjuk-e mások mit gondoltak róla korábban. (Máté szabály). Ha valamit sokan hallgattak, az nekünk is jobban fog tetszeni. Az ízlés is fertőz. A folyamatban értelem szerűen nagy szerepe van a gyenge kapcsolatoknak is.

⁸⁷ Christakis, Kapcsolatok... 168-169.

Ahhoz, hogy egy zeneszám, ízlés, kutatás sikeres legyen, két fontos dolog kell: erős kapcsolatok (akinek van, annak még adnak), és gyenge kapcsolatok (heterogén viszonyok). A siker két kritériuma a régóta együttműködő csapatok (klikkek) és az újszerűség bevonása.⁸⁹

A szabályok alakulásában is fontos szerepe van a hálózati működésnek. Az emberek képesek arra, hogy megértsék, a közösség érdekei hosszútávon számukra is előnyösebbek. Az ember első tudatos reakciói a „jótett helyébe jót várj, vagy a szemet szemért” stratégiát részesítik előnyben. Ennek a „tedd másokkal azt, amit ők tettek veled” stratégiának a veszélye, ha valaki önző módon nem viszonzja a stratégiánk szerinti altruista tetteket, mi magunk is az ő önző mintáját vagyunk kénytelenek viszonzni. Ennek eredménye viszont könnyen a szétesés és a magány lesz. Az elv megfordítása viszont hasznos lehet: tedd másokkal azt, amit szeretnél, hogy veled is tegyenek.⁹⁰ Itt viszont veszélyes lehet, hogy lesznek olyanok, akik kihasználják mások jószágát. Éppen ezért jegyzi meg a közösség az emberek tetteit,⁹¹ és szankcionálja azokat, akik visszaélnak a szabállyal.⁹² Az ember magatartását nem egyszerűen a gazdasági érdekek, hanem sokkal inkább a kapcsolati rendszerei határozzák meg. A homo ökonomikus helyét átveszi a hálózati ember a homo diktiosz. Magyarázhatóvá válik, hogy cselekvéseink és értékeink miért térnek el a tisztán gazdasági, rövidtávú racionalitástól. Ez utóbbi ugyanis azt sugallja, egyedül hatékonyabb, a valóságban azonban csak a közösségi élhet.

Arisztotelész a Politika első mondatában hangsúlyozza: minden közösség nyilvánvalóan valami közjó megvalósítására alakult. ... A legfőbb jó elérésére elsősorban mégis a legfelsőbbrendű közösség törekszik, amely a többit mind magába foglalja.⁹³ A legfőbb jó nála a városállam, ami létrejöttének a célja az élet, fennmaradásának a célja pedig a boldog élet.⁹⁴

Világos, hogy az emberi közösség alkalmas az igazság és az erkölcs alaptételeinek a megfogalmazására. Mindez kiegyenlítheti a szerződéselvű szinguláris és a természetjogi kollektív erkölcsi érvelésmódok közti feszültséget. Az emberi közösség nem szerződésként, hanem a természetében rejlő kapcsolódásra való kényszer szerint alkotja a kapcsolatait, aminek az alapja a közösen respektált erkölcs lehet. Az erkölcs tehát nem értelmezhető úgy, hogy ami nekem jó, vagy amit a jogszabály megfogalmaz az az „erkölcsös”, de úgy sem, hogy az erkölcs megváltoztathatatlan módon egyértelműen az „emberbe van írva”. Az igazság a kettő között található az ember „kapcsolatos természetében”. A kapcsolatok célja a boldog együttélés.

Alkalmas lehet-e a modern utáni ember ennek az erkölcsnek a megteremtésére a hálózatban? Úgy vélem az etikai közmeggyőződés alapja lehet a társadalom minőség tudatának alakítása. Az igények pontos meghatározása, és az azoknak megfelelő igénykielégítés.⁹⁵

⁸⁹ Im. 180. A csapatok működését azonban nagyban befolyásolja a kapcsolatok szerkezete (sűrűség, kapcsolati irányok, kötések jellege pl. gyűrűs kapcsolatok.) Egy rendezett (gyűrűs) szerkezetű hálózat gyorsabb válaszra képes mint egy rendezetlen, ugyanolyan sűrűségű. Egyébként pedig minél több közvetlen szomszédja volt a hálózat tagjának, annál gyorsabb volt a megoldási képesség. Im, 183.

⁹⁰ Ez az ún. aranyszabály, vagy a kategorikus imperativusz központi gondolata.

⁹¹ Freud Tamás írja le azt a denevérkolóniát, amelyik megjegyzi, ki táplálta a másikat, és ez alapján táplálják a korábbi segítőköt. Ennek feltétele a denevéreknél a belátható méretű csoport.

⁹² Minden csoport az együttműködők, szabályszegők, magányosok és büntetők részrendszereiből áll. Christakis, Kapcsolatok... 243-245.

⁹³ Arisztotelész, Politika I. 1252.

⁹⁴ Im., 1252b.

⁹⁵ Ezek az eredmények és következtetések azt igazolják, hogy az érzelemlátás gazdagsága jelentősen befolyásolja tanulási képességünket, kreativitásunkat. Ezért kell oktatási rendszerünkben, elsősorban középiskolában, jóval nagyobb hangsúlyt kapnia az érzelemlátás gazdagítását szolgáló művészeti és erkölcsi nevelésnek. A lelki elsvárosodás jelei egyértelműen észlelhetők a mai fiatalság körében,

Mindez a Római levél szerint:

A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet.

Múlóban az éjszaka, a nappal pedig közel. Vessük hát le a sötétség tetteit, és öltük fel a világosság fegyvereit.

Éljünk tisztességesen, mint nappal, ne evés-ivásban és részegeskedésben, ne kicsapongásban és tobzódásban, ne civakodásban és versengésben.

Karoljátok fel a hitben gyengét, anélkül, hogy felfogását elítélnétek.

Van, aki különbséget tesz a napok között, a másik meg minden napot jónak tart. Kövesse mindegyik a meggyőződését.

Védenünk kell a minket körülvevő diverzitást. Mindenki fontos. Ahhoz, hogy ez a társadalom túlélje a stresszt, minden tagja, legyen az bármilyen a túlélésünk miatt érték. Mindenki, aki más, mint mi vagyunk, közös stabilitásunk miatt közös kincs. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség egy jól meghatározott vezérlő elvre a társadalmi hálózat kialakítása során.

Összegzés

Az ember normaalkotó képessége nem a ráció terméke, nem is valamiféle megfoghatatlan természeté, hanem egyszerűen evolúciós szükségszerűség, amely biztosítja, hogy együtt könnyebben boldoguljunk. Egyedül az élet legitimálhatja a szabályokat. Ahhoz, hogy 6-7 milliárd ember élni tudjon egy időben a bolygónkon igazán kifinomult hálózati koordinációra van szükség. Új evolúciós helyzet állt elő. A szellem pedig ebben az új helyzetben a túlélés érdekében új eszközöket adott a kezünkbe. Ide tartoznak a hálózat-elméletek és az azokhoz kapcsolódó technológiák. Ha képesek vagyunk ezeket jól használni, sokan – azaz: egyre kreatívabban egyre erősebben, boldogabban élni. Ha nem, akkor elkerülhetetlenül feléljük a jövőnket.

---

amihez hozzásegít az internet, a számítógépek virtuális valósága, a szelektálatlan információáradat – de a hit és vallási erkölcs 40 éves száműzetése is. A művészeti élmények révén tárjuk szélesre a fiatalokban a befogadás folyosóját az agy és a külvilág között, hiszen ugyanezen a folyosón közlekedik az alkotóképesség is, csak ellenkező irányban. Ezáltal nem csak kreativitásunk nő, hanem emberségesebb emberekké válhatunk a pénz, az önzés és az érdekkapcsolatok világában. (Freund Tamás)

Nemzeti Fejlesztési Ügyfélszolgálat
www.ujsezchenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MASTARORSZÁG MEBŐJÖL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.